

recension

AV LENNART G SVENSSON

Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Kristina Abiala (2000) *Säljande samspel. En sociologisk studie av privat servicearbete*. Akademisk avhandling. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Kristina Abiala har skrivit en angelägen doktorsavhandling i sociologi om vissa tjänsteyrken och om konflikter som kan ligga i att möta människor som har ekonomiska eller instrumentella motiv att sälja varor och tjänster. Den handlar om vanliga möten med affärsbiträden, kassörskor, försäljare, kundmottagare, servitriser, specialister, receptionister, reseledare, frisörer och chaufförer som berör så gott som alla människor dagligen. Avhandlingen är därmed ett bra exempel på vardagssociologi, och Abiala söker samtidigt relatera sådana mikromöten till deras organisatoriska kontext. Dessa affärsmässiga möten med direkta kundkontakter har ökat i och med tjänsternas och servicesektorns utbredning. Numera ser vi istället en viss minskning inom en del branscher i och med att internet expanderar. Mötena förändras också genom att offentlig service får fler marknadsinslag och privatiseras i olika grad. Där har avhandlingen en viktig tillämpning.

Syftet med avhandlingen är att förstå serviceyrkens förutsättningar och vilka konsekvenser de har för de anställda. Därmed avgränsas studien till att gälla yrkesutövarna i mötena. En annan viktig avgränsning är att den endast behandlar branscher i den privata tjänste- eller servicesektorn. Vad som innefattas i denna sektor och vad som ska räknas som tjänstearbete diskuteras inledningsvis i avhandlingen. Skillnaden mellan varor och tjänster kan ses som en gradskillnad. Ju mer immateriell, ju mer produktion och konsumtion sker samtidigt och ju mer kunden deltar, desto mer är det fråga om en tjänst (13). Servicesektorns frontpersonal möter kunder eller motsvarande i längre eller kortare möten, som ofta kräver ett visst personligt engagemang eller ett känslorarbete. Mötena kan enligt Abiala ses som samtalsprocedurer, eller som förhandlingar eller som tolkningsprocesser. Servicemötet kan därför definieras som ett unikt samspel och en direktkontakt mellan människor ur olika ekonomiska enheter, där något händer

som den ena parten påverkas av och den andra hoppas få ekonomisk ersättning för (30).

Om problemställningen

Den privata servicesektorn omfattar en rad olika branscher och yrken där arbetet utmärks av möten mellan utövare och mottagare eller mellan säljare och kund eller gäst. Sådana möten är välbekanta, vi har alla erfarenheter av dem. Men i detta välbekanta förekommer spänningar och paradoxer. Vanliga möten mellan människor har en fasad av samstämmighet eller förväntan om ömsesidighet. Detta gäller även servicemöten. Men de utmärks samtidigt av normer som hör ihop med försäljning, där ömsesidigheten kan exploateras i kommersiellt syfte och där servicen eller tjänandet går hand i hand med försäljning och manipulation. För denna dubbelhet mellan ett serviceidiom och ett kommersiellt idiom i mötena betalar servicearbetare antagligen ett pris i form av inre spänningar som löses upp på olika sätt eller ger effekter på hälsan. Det är viktigt att få veta om riskerna för detta ökar i och med att servicesektorn växer. Men där finns även positiva konsekvenser.

Mötena är trepartsmöten mellan den arbetsgivande organisationen, den anställda servicearbetaren och kunden eller gästen. De sker delvis på de organisationers villkor där servicearbetarna är anställda. Arbetsgivare försöker hålla koll på sina anställda och hur de arbetar, men det är inte alldeles enkelt när det gäller servicearbete. Direkt eller påträngande övervakning kan förekomma i en del branscher och organisationer, men vanligare är indirekt eller mindre påträngande kontroll eller diskret kontroll i form av rekrytering av rätt personer och utbildning av dem före mötena, ofta i kombination med kontroll av resultaten i efterhand.

Servicearbetarnas personlighet dras in i arbetet på två sätt. Det första är genom rekryteringen. Dels söker sig personer hit som vill arbeta med människor. De är människoorienterade. Att arbeta med människor och att umgås med arbetskamrater är ofta viktigare än vad man får i lön. Det sker en självselektion på det sättet. Dels efterfrågar arbetsgivarna vissa personliga egenskaper hos de anställda. Det andra är att mötet är ett mänskligt möte med vad det innebär av olika grader av personligt engagemang. Servicearbetarna använder egna känslor, dels för att balansera sin privata roll mot yrkesrollen, dels för att påverka kunden.

Företagen konstruerar känslomässiga förpackningar eller koncept som avses

vara säljbefrämjande (26). Olika möten kräver olika former av känslorarbete och det leder till mer eller mindre uttalade regler för vilka känslor som skall och får visas upp i sådana samspel. Dessa regler anses vara starkare i serviceyrken än i andra yrken och särskilt i sådana serviceyrken som innebär direkta möten med kunder eller gäster. Hur servicearbetare använder känslor har framförallt studerats av Hochschild (1983), som också är en av Abialas teoretiska huvudkällor. Känslor används kommersiellt som en handelsvara, och detta kan skapa konflikter och spänningar hos servicearbetaren. Ett sätt att lösa dem är att minska skillnaden mellan privat roll och yrkesroll, sk "deep acting" (128). Ett annat sätt är att spela yrkesrollen med större distans, sk "surface acting". Det handlar både om att hantera sina egna känslor under arbetet i dessa spänningar och att påverka kundernas känslor. Spänningarna kan gälla mellan upplevda känslor, känsloregler som krav från arbetsgivaren och faktiskt uttryckta känslor.

Avhandlingens huvudtes kan kanske formuleras som så att servicemötena utgår från vanliga direkta möten två människor emellan, att där finns motiv att såväl tjäna mottagaren som att sälja en vara eller tjänst till en kund eller en gäst. Mötet inkluderar ett känslorarbete som exploaterar personliga egenskaper, och detta får effekter på servicearbetaren.

Resultat

Studiens baseras på följande data:

1. Ett urval platsannonser som angav personliga egenskaper ur tre tidningar under en månad (235 st).
2. Intervjuer med några få servicearbetare i sex branscher (14 st).
3. En deltagande observation och intervjuer med några arbetsgivare och utbildare.
4. Enkätundersökning genom telefonintervjuer med anställda servicearbetare i 12 branscher som gav 11 befattningsgrupper och 870 respondenter.

Utifrån enkäten beskrivs vilka servicearbetarna är och hur de har det i arbetet. Knappt 70 procent av dessa servicearbetare arbetar heltid (84). Nästan hälften har direkta kundmöten mer än 75 procent av arbetstiden. Det är mest utbrett bland kassörskor, servitriser och affärsbiträden. Drygt 60 procent upplever sig ha hög grad av inflytande över vilka arbetsuppgifter de utför (96), och 74 procent också på vilket sätt det utförs.

Eftersom den direkta kontrollen är svårare att upprätthålla (vilket servicearbetarna också säger sig i liten utsträckning vara utsatta för) kommer de anställdas person och sociala kompetens att vara viktigare. Genom rutinerad interaktion söker arbetsgivaren standardisera de anställdas beteende. Men bara 9 procent anser ändå att de använder ord eller gester som de fått lära sig. Medan 30 procent svarar att de alltid möter kunder med vissa ord eller gester (104). Endast 9 procent av alla får dricks mot 48 procent för servitriser. Dessa sätter också något oftare på sig en mask i arbetet (87).

Studien av annonser omfattade huvudsakligen försäljare. Resultaten där visar att man ofta söker personer med utåtriktad läggning som tycker om att träffa människor. De ska ha humor och vara bra på kommunikation och annat som handlar om att uppträda på scenen å ena sidan, och å andra sidan ha egenskaper som behövs bakom scenen som att ha stark inre motivation, vara ambitiösa, envisa och resultatinkriktade. I hälften av annonserna krävdes ingen formell utbildning eller erfarenhet. Hela 88 procent tror i enkäten också att personlighet haft stor betydelse för anställningen. Det betonar särskilt frisörer och servitriser (57).

Det finns en tydlig könssegregering bland servicearbetarna. Typiska kvinnoyrken är reseledare, kassörska, receptionist, affärsbiträde och servitris, och typiska mansyrken är specialist (här optiker och urmakare), kundmottagare, försäljare och chaufför (59). Kvinnor är mer inriktade på andra människor både genom att arbete med människor har mycket stor betydelse och att arbetskamraterna har mycket stor betydelse (61). Kvinnor arbetar oftare inom personlig service (se nedan: typer av samspel) än vad män gör, särskilt yngre kvinnor. De fungerar där ofta som samtalseexperter som oftare drabbas av social överansträngning och de rapporterar oftare att de är så trötta på folk att de vill vara ifred på fritiden. Kvinnor har också sämre anställningsvillkor genom att de oftare arbetar deltid, oftare har timlön och möter fler kunder än vad män gör. Kvinnor tror också oftare att de blir anställda för sitt utseendes skull.

Hochschild talar om tre olika hållningar till känslorarbete: att helt identifiera sig med yrkesrollen, att skilja mellan privat roll och yrkesroll, vilket kan ge känsla av falskhet, och att acceptera kraven på spel eller agerande. Det sker ofta en utveckling över dessa tre faser. Resultaten här visar att en dryg tredjedel av respondenterna anser att det stämmer helt att de är likadana på jobbet som privat, 19 procent säger sig gå in i en roll, 10 procent känner sig helt falska mot kunder, 8 procent anser det nödvändigt att lägga på en mask och 30 procent

tycker att det stämmer helt att de tar åt sig om kunder kritiserar. Sammantaget tycks det knappast vara så att servicearbetarna spelar roller och därmed skulle vara särskilt sårbara för stress och utbränning till följd av spänningar på jobbet. Men här är det stora skillnader mellan olika yrkesgrupper. Chaufförer, kundmottagare och specialister upplever sig oftare vara likadana privat som på jobbet. Kassörskor upplever sig gå in i en roll, och frisörer, receptionister och servitriser upplever oftare än andra att de lägger på en mask. Gå in i en roll, lägga på en mask och känna sig falsk har höga samband, och sammanslagna till ett index ger det följande rangordning av yrkena på graden av att spela eller agera "display rules": servitriser, frisörer, kassörskor, receptionister, affärsbiträden, försäljare, chaufförer, reseledare, kundmottagare och specialister.

Med hjälp av en hel del andra studier visar Abiala vad som bestämmer eller modifierar effekterna av känslorarbete (140ff):

1. På individnivå är yngre ensamstående, lågutbildade och oerfarna servicearbetare mer utsatta för negativa effekter av arbetet. Kvinnor är mer utsatta och behöver sina arbetskamrater mer än män. Det är också viktigt om individens känslor stämmer överens med organisationens känsloregler (144).
2. På dyadnivå i mötet är det andra faktorer som medverkar. Dels är det under hur lång tid man möter kunderna. Dels är det innehållet, dvs hur mycket privata samtal som förekommer och hur mycket själva samspelet betyder och sedan också hur tydlig eller öppen försäljningen är.
3. På organisationsnivå har arbetstidens längd per dag betydelse, liksom antalet kunder och graden av autonomi i arbetet. Ett sätt att lättare hantera möten med många kunder är att standardisera och kategorisera dem. Serveringspersonal i den här studien använder t ex ålder, kön och gästernas vanor som kategoriseringsvariabler. De talar om favoritgäster, och i andra yrken förekommer gärna kategorin besvärliga kunder.

I försäljningssituationen kan det finnas olika typer av samspel, och Abiala gör en indelning av servicearbetare i fyra grupper. För *specialisten* kommer arbetet först och kunderna sen. *Kassörskorna* är rutinförsäljare och *säljarna* säljer genom övertalning. Vid *personlig service* är samspelet mycket centralt medan försäljningen samtidigt döljs på olika känslomässiga sätt. Det är också den grupp som är mest utsatt för negativa konsekvenser.

Värderande kommentarer

Emotionernas sociologi utvecklades i många studier under 1980 och 90-talen. Abiala anknyter till en rad av dem och lämnar med sin studie intressanta bidrag till såväl organisations- som arbetssociologin.

Avhandlingen visar prov på en god metodtriangulering med kvalitativa intervjuer på ett mindre teoribaserat urval av servicearbetare, innehållsanalys av annonser, deltagande observation och kvalitativa intervjuer i samband med den, samt en större kvantitativ postenkät. De kvalitativa intervjuerna gav uppenbarligen mycket för fortsatt problemutveckling och grund för senare empiriska studier, även om det endast rörde sig om 14 stycken. Urvalet av platsannonserna skedde bland sådana som nämnde personliga egenskaper i tre tidningar under en månad. På det sättet kom urvalet att till 78 procent bestå av säljare. En strategi för att få bättre representation av åtminstone några av de andra serviceyrkena hade varit att först välja annonser efter yrke. De valda annonserna ingick sedan i en kvalitativ innehållsanalys som visar en del typiska spänningar inom säljyrket.

Vi ser en sorts "mjuka" drag som handlar om allmän social förmåga. Öppenhet, vänlighet och en önskan att tjäna kunden ingår här. Vi ser också en annan grupp "hårda" drag som speglar en mer instrumentell inställning till servicemötet. Kunden skall övertalas till varje pris. Det är en fråga om överlevnad för den anställda och för företaget. Dessa två typer av personlighetsdrag kan betraktas som varandras motsatser (51).

Det här är ett av några få exempel som visar begreppsbildning utifrån textinnehållet angående personliga egenskaper. Sociala - instrumentella respektive individuella - relationella är två andra som antyds. Mer systematiska kategoriseringar som tydligare visat relationen mellan data och begrepp hade varit klart önskvärda. Det kvalitativa datamaterialet är på det sättet något underutnyttjat.

Observationerna ger levande bilder av rekrytering och utbildning inom säljyrket från tre ställen. I det sammanhanget kan man efterlysa en diskussion kring en mer etnometodologisk ansats som studien alternativt kunde haft med systematiska observationer och inspelningar av möten och följande samtalsanalyser av ett sådant datamaterial. Strategier och dominansförhållanden i mötena hade därmed kunnat friläggas och jämföras med liknande studier av andra mindre kommersiellt baserade servicemöten.

Helhetsintrycket från resultaten är att servicearbetare i privat sektor, med undantag för personlig service, är långt mindre utsatta för negativa konsekven-

ser än vad huvudtesen låter ana och mindre än vad man är i offentlig service, där ambitioner att tjäna enskilda människor ofta kommer i konflikt med t ex brist på tid och andra resurser och därmed oftare leder till negativa konsekvenser för servicearbetarna.

Utifrån enkäten ges en viktig översiktlig beskrivning av hur hela denna grupp av servicearbetare ser ut och hur deras arbetsvillkor gestaltar sig. Men man kunde också ha önskat mer systematiska jämförelser med den yrkesarbetande befolkningen i allmänhet och med andra serviceyrken för att se hur de valda 12 näringsgrenarna i den privata sektorn skiljer ut sig med avseende på arbetsvillkor och arbetsmiljö och då i synnerhet vad gäller direkta möten med mottagare av service. Några frågor borde varit hämtade från arbetsmiljöundersökningar för att möjliggöra sådana jämförelser. Undergrupperna beskrivs däremot ingående i förhållande till samtliga respondenter. Men enkäten kunde också ha utnyttjats effektivare med fler mått och genom att t ex konstruera index. Resonemang kring signifikanser lyser helt med sin frånvaro.

Den ambitiösa metodtriangleringen har en svaghet i att ingen av delstudierna blir fullt genomförda och riktigt väl utnyttjade. Men trots det besvaras samtliga frågor och de olika delsyftena uppfylls. Det sker ofta genom att resultaten från de egna datakällorna kompletteras med resultat från andras studier för att lösa vad som är ett angeläget och samhällsrelevant sociologiskt problem och som alltså har en kraftig avstamp i teorier om hur tjänstearbete är kopplat till känslor.

Referenser

Hochschild, Arlie (1983) *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*. Berkley: University of California Press

recension

AV MATS FRANZÉN

Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet

Erica Andersson Cederholm (1999): *Det extraordinäras lockelse.*

Luffarturistens bilder och upplevelser. Arkiv avhandlingsserie 51. Lund: Arkiv.

Erica Andersson Cederholms avhandling handlar om lockelsen i det extraordinära för luffarturisten – en social figur som definierar sig själv framförallt genom att på olika sätt markera skillnad gentemot charterturisten. Inte minst avhandlas hur luffarturisten söker det extraordinära och försöker fånga det i bilder, dvs foton, och ta med sig det hem. I detta ligger en för moderniteten karaktäristisk spänning: när luffarturisten vad hon söker? Nu försöker emellertid inte Erica Andersson Cederholm besvara den frågan. Huruvida luffarturisten är/blir alienerad är inte den uppgift hon ställer sig. Fastmer tar hon ett steg tillbaka och försöker ringa in själva spänningen och luffarturistens olika sätt att hantera den. Med andra ord fokuseras framförallt luffarturismen som social situation – ’en tillfälligt extraordinär tillvaro’ – och som ideal – att låta sig ’utsättas för det förväntat oväntade’ för att nå det extraordinära. Luffarturisten som social typ blir samtidigt mindre angeläget att undersöka.

Ämnet för och ansatsen i Andersson Cederholms avhandling är mycket aktuellt och gäller ett tämligen nytt fenomen – även om det naturligtvis har sin västerländska historia. Det lyckas henne samtidigt att genomföra detta företag utan att sätta någon av termerna diskurs eller kultur i spel. En del av förklaringen till detta ligger i en föredömlig koncentration på uppgiften. Avhandlingens övergripande syfte är att undersöka hur luffarturisten ’reproducerar och bekräftar’ tudelningen mellan det vardagliga och det utomvardagliga, eller extraordinära, genom den lekfulla form som är resans. Teoretiskt knyter hon samman det extraordinära och den lekfulla formen med hjälp av Michail Bachtins karnevals-begrepp, Victor Turners liminalitetsbegrepp och Zygmunt Baumans begrepp estetiskt rum. I resans lekfulla form ligger vidare en spänning som Andersson Cederholm med Georg Simmels hjälp identifierar som gående mellan närhet och distans. Det extraordinära är fjärran vardagen, men längtan efter det äkta får

luffarturistens att närma sig det. Denna längtan ger upphov till – skapar – en rad karaktäristiska sociala former. Tre urskiljs: den planerade oförutsägbarheten, vedermödornas lockelser och den närhet som kräver distans. Resans mål är med andra ord en återförtrollning av den moderna tillvaron. Att belysa denna flyktiga upplevelse är ett annat av avhandlingens syften, särskilt problemet med att förmedla (kommunicera) den till andra. Här kommer en annan av Simmels distinktioner till bruk, nämligen den mellan flöde och form. Detta blir omedelbart till ett metodproblem vilket Andersson Cederholm försöker lösa genom att se till hur resenärerna konstruerar det extraordinära i förhållande till såväl de vanliga turisterna som lokalbefolkningen, dvs genom en bestämd social form, triadens.

Denna teoretiska apparat är väl vald, och den visar sig fullt tillräcklig för uppgiftens genomförande. Ty detta är inget renodlat teoretiskt arbete utan en tät, teoriimpregnerad, empirisk studie av luffarturistens värld. Därvid utnyttjas skickligt en rad olika materialtyper: intervjuer, observationer och dokument, särskilt foton. Bilderna i resenärens fotoalbum blir viktiga som medel för minnet i intervjusituationen, men de blir också intressanta i sig. Ett viktigt inslag i intervjuerna utgörs av berättelser eftersom de ger tillgång till resesituationer, samtidigt som de låter resenärernas normer och identitet blottläggas.

Hur, var och när materialet samlats in redovisas utförligt i ett appendix. Andersson Cederholm har således genomfört intervjuer såväl på hemmaplan som på resande fot. Detta resulterade i trettio bandade intervjuer, av vilka fem gjorts på fältet (av en norrman och fyra tyskar). Materialet har en viss manlig övervikt, då det innehåller 18 män och 12 kvinnor – kanske ett resultat av att Andersson Cederholm som urvalskriterium haft att man rest (ut) själv. Å andra sidan har hon i analysen valt att inte särskilt uppmärksamma det genus specifika, utan främst sett till det gemensamma i resekulturen. Hon eftersträvade vidare ett heterogent urval resenärer, inte bara ålders- utan också resemissigt. Två egna resor, en till Nordamerika, en till Thailand, gav vidare underlag till studien i form av observationer och samtal med resenärer. Även på hemmaplan har observationer gjorts, dels vid flera resemissor i Stockholm och Göteborg, dels vid vad hon kallar för Reseföreningens diabilskvällar. Reseföreningen försåg henne vidare med de inhemska intervjupersonerna. Resemagasin som *Vagabond* visade sig också vara en användbar källa.

Förutom ett kapitel som introducerar resevärlden och ger ett sammanhang för den egna empiriska undersökningen består avhandlingen av två övergripande

tematiska analyser. Den första av dem gäller just resevärldens sociala former och sökandet efter det extraordinära, medan den andra nagelfar en särskild praktik hos luffarturisten, nämligen fotograferandet, men också hur hon på hemmaplan eventuellt samlar på – söker rama in – det extraordinära.

Resenären söker alltså det extraordinära: däri ligger luffarresans *raison d'être*. För resenären är det extraordinära detsamma som det äkta, och sökandet efter det extraordinära blir, menar Andersson Cederholm, en fråga om en äkthetsbedömning, vilken sker genom en slags förhandling mellan turisten och lokalbefolkningen. Det äkta visar sig finnas i två former: det ursprungliga och det unika. Resandet blir därför en kamp med tiden, det gäller att komma till det äkta före 'alla andra', men det ger lätt upphov till en trött besvikelse som låter det unika framstå som just den kulturella konstruktion det är fråga om. Så kan äktheten relativiseras så långt att till och med själva turistscenen blir äkta – bara den nu inte genom kommersialisering förvandlats till en turistfälla. Luffarturisten söker därför vara ett slags antikonsument; vore det inte för charterturisten blev nog detta omöjligt. I sammanhanget spelar pengarna en dubbelroll, de kan bekräfta en turistfälla, men också motsatsen, exempelvis genom en lyckad prutning. Därmed, menar författaren, tar det extraordinära form genom social interaktion. Resenären befinner sig på en simmelsk bro mellan det ordinära och det extraordinära. Med hjälp av Simmel lyckas hon frilägga flera ambivalenser i luffarturistens värld, inte minst sådana som emanerar ur glappet mellan idealbilden av det extraordinära och resans upplevelser. I glappet – mellan flöde och form, närhet och distans – identifierar Cederholm så de tre spänningsfyllda sociala formerna. Den planerade oförutsägbarheten syftar till en förhöjd nu- eller närvarokänsla. Resan planeras noga, tillvaron måste kontrolleras; samtidigt leder detta inte sällan till att olika risker förringas. Vedermodornas lockelser leder till strävan efter begränsade äventyr. I retrospektet blir ofta resans förtretligheter det mest givande, men det gäller en nöjesresa, varför man inte heller får vara för länge på en plats. Ledan måste hållas stängd, ej heller får luffarturisten bli för delaktig i det lokala sammanhanget. Här kommer så närhet och distans in i luffarvärlden. Deltagande och närhet är ett ideal, men det finns en gräns för detta. Är charterturisten misslyckad för att hon inte söker närhet och intensitet, står den evige resenären för det omvända misslyckandet: att inte våga/vilja vända hem: utan hemvändande, ingen extraordinär resa.

Det andra övergripande temat gäller fotograferandet. Analysen av själva plä-

tandet, på plats, innebär en direkt fortsättning på och fördjupning av undersökningen av luffaturismens sociala former. Resan är per definition värd att plåtas, men detta blir en motsägelsefull praktik. Att betrakta ögonblicket förutsätter distansering; att fästa upplevelser på bild bygger på en illusion. Likväl är anti-fotografen en avvikare bland luffaturisterna. Andersson Cederholm analyserar ingående den fotografiska interaktionen. Att 'stjäla en själ' fordrar en motprestation. Ömsesidigheten bör upprätthållas, samtidigt som fotograferandet kan legitimeras med mer fysisk eller etnisk distans. Ibland tvingar sig resenären att avstå från en bild, ibland får ändamålet helga medlen. Ibland kompliceras fotorelationen av pengarnas intrång ty helst skall de man plåtar varken posera eller ta betalt, vilket hotar upplevelsens äkthet. Cederholm diskuterar ingående resenärens fotografiska avsikter som pendlar mellan att ta vackra bilder till att fånga ögonblicket, mellan dokumenterandet av resescenen och fångandet av det lokala, mellan det välbekanta och det äkta. Också i själva fotograferandet visar sig luffaturistens värld i grunden ambivalent.

Med inramningen och visningen av bilderna inför andra återför Andersson Cederholm analysen bokstavligt till det extraordinäras förutsättning: resenärens vardag i det egna landet. Det handlar om att samla på det extraordinära. Resan blir en del i ett biografiskt bygge; den utgör samtidigt ett samtida bildningsideal. Samlandet på upplevelser blir lätt ett rastlöst företag, en antikonsumentisk konsumtion. Också samlandet, i de allt fler fotoalbumen, är i grunden ambivalent, inte bara till följd av fullbordandets tomhet, utan mer på grund av spänningen mellan resan som individuellt projekt och konstruktionen av en biografi (inför andra). Skall resenären gnida eller slösa med sina upplevelser?

* * *

Det extraordinäras lockelse är en välskriven och genomarbetad avhandling utan påtagligt svaga punkter. Visserligen kunde Andersson Cederholm gått in litet mer på själva resescenen: luffaturisterna söker uppenbarligen inte det extraordinära överallt utanför Europa. Några teman kunde behandlats mer systematiskt än vad som nu är fallet. Det gäller specificeringen av begreppet extraordinär, dels utåt, mot vardagen, dels inåt, mot olika resesituationer. Vidare gäller det en liknande precisering av det sammelska begreppet formalisering, vilket ges en framträdande plats i analysen. Finns det exempelvis olika nivåer av formalisering, och hur samspelar de i så fall med det extraordinäras intensitet?

Dessa anmärkningar skall emellertid inte skymma att vi här har att göra med ett mycket kompetent sociologiskt arbete med en fin balans mellan – eller bättre uttryckt: integration av – teori och empiri. Framställningen är tät, utan några mer påtagliga döda punkter. Andersson Cederholm ger, med hjälp av ett litet men fullt tillräckligt antal begrepp, en mångfacetterad och nyanserad bild av den extraordinära turistresan. Samtidigt är den märkvärdigt lättläst.

Andersson Cederholm får skickligt fatt i sitt flyktiga objekt; att empiriskt studera hur det extraordinära söks och upplevs är inte något alldeles enkelt företag. Men vi får verkligen lära känna luffarturistens motsägelsefulla sociala värld. Bakom det ligger en noggrann och ovanligt sensibel hantering av det empiriska materialet. Samtidigt demonstrerar avhandlingen det effektiva i att teoretiskt grunda också en kvalitativ analys – tvärtemot en vanlig uttolkning av så kallad *grounded theory*. I det här fallet är det framförallt Simmel som visar sig fruktbar när det gäller att nysta upp det ambivalenta i luffarturistens värld. Analysen blir genuint sociologiskt genom att uppmärksamma hur alla dessa ambivalenser skapas i social interaktion.

Andersson Cederholm arbetar mycket produktivt med vad jag skulle vilja kalla för teoriimpregnerade impressioner (vilka uppvisar släktskap med Walter Benjamins dialektiska bilder). Det gäller i förhållande till i analysen väl valda citat som känsligt tolkas, gärna med siktet inställt på ambivalenser, paradoxer och dilemman. Författaren lyckas förbluffande ofta identifiera en kärnsentens i citaten, vilken hon sedan upprepar kursiverad som inledning till sin efterföljande analys eller tolkning. Dessa teoriimpregnerade impressioner har inte bara framställningsmässiga fördelar, utan de vittnar lika mycket om den noggrannhet med vilken analysen genomförts. Var och en som arbetat med kvalitativt material känner ju till det svåra i att finna sådana kärnsentenser, packade med mening, och samtidigt kunna foga in dem i framställningens större helhet. På detta sätt lyckas Andersson Cederholm skapa en allt tätare beskrivning av den sociala situation eller värld som är luffarturistens. Fotografianalysen fördjupar sedan bilden ytterligare av en motsägelsefull social värld.

Att luffarturisten som social typ därmed hamnar i halvskugga – den traditionella sociologiska frågan om vem hon är utanför resan (klass, kön, etnicitet) är något som lämnas åt sidan – kan inte skymma att vi i *Det extraordinäras lockelse* fått en i stora stycken exemplarisk analys. Sättet att föra in teorin i analysen och det känsliga handlaget med det empiriska materialet gör *Det extraordinäras*

lockelse till något jag gärna vill rekommendera till bred användning. Den borde angå långt fler än dem som intresserar sig för upplevelsesamhället (för att tala med Gerhard Schulze), turism eller kvalitativ analys. Varför inte använda den i grundutbildningen? Dess ringa textomfång, drygt 200 inte särskilt täta sidor, understryker att det är en mogen och väl disponerad analys som Erika Andersson Cederholm gett den svenska sociologin.

recension

AV JOHN SCOTT

University of Essex and University of Bergen

Erik Bihagen (2000) *The Significance of Class: Studies of Class Inequalities, Consumption and Social Circulation in Contemporary Sweden*. Doctoral thesis, Department of Sociology, Umeå University, No. 17. Umeå: Universitets tryckeriet, Umeå.

It was a great pleasure to read Erik Bihagen's dissertation on 'The Significance of Class'. It is a timely and important contribution to contemporary debates. For a long time, class analysis has been central to sociological analysis – so much so that in Britain it was frequently said that sociologists reduce everything to class, much as psychoanalysts reduce everything to sex.

The Context of Class Analysis

For many years, these sociological discussions were dominated by Marxist and Weberian approaches. Marxist writers stressed the conflict between ruling class and proletariat, while Weberian writers took a more flexible conceptual approach to very similar questions of political organisation and consciousness. From the 1950s to the 1980s, class analysis developed largely *reactively*. That is, it developed its main ideas in reaction to approaches that criticised, in particular, old-style Marxist orthodoxy. Most notably, writers stressing affluence and new technology suggested the demise of the old propertied and proletarian classes and the consequent expansion of the – relatively 'classless' – middle class.

Debates over the so-called 'new middle class' re-invigorated both Marxian and Weberian approaches to class analysis, most notably in the work of Erik Wright (1985), the Essex school (Marshall et al 1988), and Goldthorpe (1987). In the later 1980s and the 1990s, however, we saw the great debates over post-modernism – and, indeed, 'post' everything else: post-industrialism, post-Fordism, post-capitalism, post-Marxism. Central to these debates, of course, were renewed arguments about 'post-class' societies.

Post-modernists and others influenced by this approach re-stated many of the

earlier arguments about affluence and 'embourgeoisement', placing these in the context of the 'death of class' (Clark and Lipset 1993; Pakulski and Waters 1996). Class analysts came to be seen as dinosaurs, as survivors from a long-lost era who were badly adapted to present-day conditions.

There were, however, numerous attempts to reassert the relevance of class analysis. Some such claims, however, have been little more than assertion. The most important contributions are those that approach post-modernism on its own grounds and have sought to demonstrate *empirically* the continuing power of class analysis in relation to issues of culture and identity. They have sought to show that class exists as a material force with real cultural consequences.

It is in this context that I see the importance of Erik Bihagen's work. His approach is, very broadly, Weberian, and he sees class as a material structure of employment relations that shapen life chances. This structure and the life chances experienced, however, are also seen as shaping wider life experiences and identities. Thus, class relations exist at three levels. At the *economic* level they exist as patterns of inequality, of advantage and disadvantage. At the *social* level they exist as demographic structures formed through social closure. Finally, at the *cultural* level they appear as patterns of consumption, status, and value difference. Bihagen correctly points out that writers on the 'death of class' have concentrated on the cultural level to the exclusion of all others.

The Economic Level

At the economic level, like Erikson and Goldthorpe (1992), Bihagen focuses on employment relations. It is here that I have a slight disagreement with his view, as he says little about the importance of property in class relations. However, Bihagen does not deny that property is important in class relations, he simply makes the pragmatic point that in most surveys the number of wealthy property holders is too small to warrant any separate analysis - they have to be studied by separate means (see Scott 1996 and 1991).

Bihagen starts out from 'employment positions' that define the inequalities in labour markets that David Lockwood (1958) summarised as market situation and work situation. The causal rationale for this is seen in the supply and demand for different kinds of labour, the bargaining power that this generates, and the 'replaceability' of labour. The latter idea - somewhat reminiscent of functionalist ideas of 'indispensability' - relates to the technical complexity of the

particular kind of labour and its embeddedness within a division of labour. Bihagen shows that income and employment chances are significantly and strongly associated with employment position. There are, for example, clear class gradients for both wages and risk of unemployment. He shows, using Swedish data, that these inequalities declined during the 1970s and 1980s, so stimulating the end of class debate. Nevertheless, he shows that the extent of these inequalities has, since then, increased. Changes in class inequalities, he argues, are especially due to the interventionist and redistributive policies of the Swedish state. The growth of inequalities was due to the demise of the so-called Swedish model of welfare and wage bargaining. Of particular significance, however, is his finding that there has been a growth of inequality and variability *within* employment positions, and he concludes that our categories of class analysis may need to be more refined than in the past.

The Social and Cultural Levels

At the social level, Bihagen looks at the ways in which patterns of social circulation, through occupational mobility and intermarriage, tie positions together into demographic structures of the kind that Weber called *social classes*. While he looks at issues of equality of opportunity, Bihagen is mainly concerned about whether or not circulation patterns result in closure and homogeneity for those in similar employment positions.

The key finding was that of a tendency towards homogeneity in marriage patterns, with this being loosened only for those who actually were upwardly mobile. Service Class I were found to be the least homogeneous, as they were the focus of upward mobility. Bihagen discovered, however, that the social homogeneity of classes declined between 1975 and 1995, an important condition for the changing cultural consequences of class relations that made themselves felt during that period.

The key issue that Erik Bihagen explored at the cultural level of class analysis was that of consumption. Following Bourdieu, he focuses especially on cultural consumption. His particular concern is whether it is possible to identify class-specific values, which would be the bases for the differences of cultural capital and cultural habitus that Bourdieu sees as conditions for educational and occupational success. At this level, Bihagen shows clear differences of class culture, though he points to a weakening of the distinct class subcultures that were

previously associated with the existence of distinct social classes. That is, demographically formed social classes still existed on the basis of material employment relations, but these were not so sharply expressed in segregated class subcultures. Class consciousness and class identity have weakened, but not the underlying class relations.

The Peculiarities of the Swedish

Erik Bihagen's analysis rests principally on Swedish data, and he rightly considers the question of whether the Swedish experience can be seen as typical for other advanced capitalist societies. This is important if his arguments are to be generalised to these other societies.

Bihagen points to the strong welfare system that existed in Sweden for the third quarter of the twentieth century and its mitigating effects on class inequalities. He makes the important point, however, that this *economic* equalisation was not matched by an exceptional pattern of *social* class formation. There was, however, a less marked cultural division between the classes. Sweden was a society of reduced economic inequality and increased cultural homogeneity.

The general trends in class relations, however, he argues not to be specific to Sweden. The significance of class is something that can be demonstrated at the economic, social, and cultural levels for all the major capitalist societies. Not only is class alive and well in Sweden, it is also thriving in other societies. Following Ulrich Beck (1992), however, Bihagen suggests that class persists in an increasingly 'individualised' form. And in a time-honoured way he points to the crucial need for further research into this.

Conclusions

There is much to engage with in Erik Bihagen's thesis. I find myself wanting to argue much more strongly for the need to recognise the role of power and property within the scheme of analysis. Although Bihagen looks at bargaining power in the economy, he does not systematically build in an understanding of causal power to his conception of the employment relations themselves. Property, as I have already suggested, is a crucial aspect of class relations and is the basis for power out of all proportion to the numbers of people involved.

It is also important for Bihagen to explore more systematically the relationship between his theoretically derived concepts and the descriptive categories that he

must use for his empirical investigations. In some cases, for example, it is necessary to resort to the use of categories of manual and non-manual work, which do not accord well with the sophisticated understanding of employment relations that he sets out. Similarly, the Swedish official categories and the Erikson et al (EGP) categories are not the same, but they have to be treated interchangeably for some empirical purposes. What this highlights is that empirical research is always more messy than theoretical deliberations, but I hope that Bihagen will begin to work through some of the issues involved in linking these two levels.

Erik Bihagen begins to develop class maps, using multidimensional scaling, but he needs to take this much further by examining the number and nature of the dimensions involved in structuring class relations. Are we dealing with a uni-dimensional class structure (a linear hierarchy), a two dimensional structure in which classes are not obviously 'above' or 'below' one another, or even more complicated multidimensional structures? The use of demographic data to map social classes in social space is an important beginning of an answer to this question.

Erik Bihagen, then, gives a very impressive summary of a framework of class analysis, which he is able to employ in examining an array of empirical data. This enables him to draw some important conclusions about Swedish society, and to make some interesting suggestions about other societies. If much remains to be done, that is no criticism of the achievement so far. This dissertation marks the beginning of what I hope will be a long-term project of investigation into these issues.

References

- Beck, U. (1992) *Risk Society*. London: Sage.
- Clark, T. N. & Lipset, S. M. (1993) 'The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies', *International Sociology*, 8, 3, 259-77.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J. H. (1992) *The Constant Flux*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. H. (1987) *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Lockwood, D. (1958) *The Blackcoated Worker*. London: George Allen and Unwin.

- Marshall, G., Rose, D., Newby, H., and Vogler, C. (1988) *Social Class in Modern Britain*. London: Hutchinson.
- Pakulski, J. & Waters, M. (1996) *The Death of Class*. London: Sage.
- Scott, J. (1991) *Who Rules Britain?* Cambridge: Polity Press.
- Scott, J. (1996) *Stratification and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Wright, E. O. (1985) *Classes*. London: Verso.

recension

AV ANN NILSEN

Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, Norge

Jan Carle (2000): *Opinion och Aktion. En sociologisk studie av ungdommar och miljö*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Univ.

Jan Carles doktoravhandling er en velformulert og meget reflektert studie om et komplekst og aktuelt område i samfunnsforskningen. Tittelen er *Opinion och aktion. En sociologisk studie av ungdommar och miljö*, og følgende hovedspørsmål tas opp til drøfting: "Hur ungdomars åsikter om miljöfrågan hänger ihop med deras åsikter om andra samhällsfrågor och deras miljöhandlande och politiska handlande". En rekke problemstillinger reises for diskusjon og empirisk prøving over de vel 200 sidene avhandlingen utgjør. Studien som helhet kan plasseres i skjæringspunktet mellom et forholdsvis nytt område av sosiologien – miljøsociologien – og den mer tradisjonelle og etablerte ungdomsforskningen. Spørsmålsstillingene som drøftes i avhandlingen spenner fra det sosialpsykologiske – holdninger og attityder – til makrofeltet med makt og politikk. Maktperspektivet anvendes for å trekke trådene mellom de øvrige tema, samt for å belyse hvordan interesser som ligger bak ungdommers forestillinger om miljø henger sammen med hvilke handlinger de velger å utføre. Et sentralt anliggende her er å belyse om det har skjedd endringer i engasjementsuttrykkene i det så kalte senmoderne samfunnet, samt å reflektere rundt hvilke implikasjoner endringer har for framtidig utøvelse av innflytelse i samfunnet. Vinner de individualiserte alternativene fram, eller er det fortsatt grunnlag for kollektive strategier og uttrykksformer?

Fire sett med kvantitative data analyseres. Disse er samlet inn i tidsrommet 1986-95. Materialet i sin helhet gir derfor tilgang til sammenligninger over tid mellom aldersgrupper og kohorter. Datasettene og analyseteknikkene, samt operasjonaliseringer av de sentrale begrepene i analysene presenteres i et metodekapittel. Analyseteknikkene, hovedsakelig krysstabeller og faktoranalyser, virker velbegrunnede ufra datamaterialets art såvel som problemformuleringene.

Spørsmålene som reises bringer en rekke teoretiske tema på banen.

Perspektiver i miljøforskningen behandles i et eget avsnitt, og herunder får vi en summarisk oversikt fra andre forfatteres kategoriseringer av hva miljøsosialogisk forskning har vært mest opptatt av. En av de pågående debattene innenfor området er konstruksjonisme vs realisme som utgangspunkt for vitenskapsteoretisk vinkling i samfunnsvitenskapelige studier av miljøtemaet. Carle berører knapt denne problematikken, til tross for at han erklærer å arbeide utfra et konstruksjonistisk epistemologisk ståsted. Noe nærmere klargjøring av premissene for valg av vitenskapsteoretisk posisjon hadde vært ønskelig i denne avhandlingen, og hadde hatt en naturlig plass i en utvidet metodologidiskusjon.

Arbeidene til den sosiologen som har brakt miljøspørsmålet inn i mainstream sosiologi, Ulrich Beck, blir gitt en grundigere gjennomgang. Siden et av Carles mål med å studere ungdom og miljø er å belyse hvordan risikotenkning gir seg utslag sammenlignet med andre, og mer etablerte samfunnsspørsmål i ungdoms holdninger, virker det overbevisende å trekke mest på Beck her. Drøftingen av Becks tilnærming til risikoproblematikken og hans forståelse av samfunnet som på vei inn i en mer refleksiv form for modernitet, gir god bakgrunn for det som følger av problemstillinger og analyser. Det presenteres en fyldig oversikt over forskning om ungdom og miljø, i Sverige såvel som i de nordiske land. Ungdom som begrep drøftes i sammenheng med problematisering av generasjon og settes inn i kontekst av forskning om livsfaser, og endring av hva ungdom har betydd i historisk sammenheng. Dette behandles på en reflektert og analytisk måte, og viktige bidrag i forskningen redegjøres for. Særlig er alderskategorisering trukket fram som vanskelig å anvende alene i forståelser av livsfaser i dagens samfunn. Sosiale overganger fra ungdom til voksen drøftes, og det hevdes at det er lettere å finne kriterier for hva som kjennetegner voksenstatus, enn ungdom. En slik slutning kan virke tilforlætelig i et ungdomssosiologisk perspektiv, men er problematisk å godta om en livsløpstilnærming legges til grunn. Strukturelle endringer som gir seg utslag i at ungdomsfasen er vanskelig å avgrense i livsløpet, må med nødvendighet føre til at livsløpet forstått i lineære fasetermer settes under debatt. Eller sagt på en annen måte, kan en ikke avgrense ungdomstiden, er det vanskelig å forholde seg til en 'tradisjonell' forståelse av hva voksenlivet innebærer, og hva som skiller dette fra ungdomsfasen.

Etter beskrivelse av forskjellige aspekter ved holdningsbegrepet i sosialpsykologisk og sosiologisk fagtradisjon, følger et omfattende kapittel som problematiserer makt og politikk. Det er i all hovedsak Steven Lukes' maktperspektiv som

kommer til anvending i denne avhandlingen. Begrunnelsen er at Lukes tese om maktens tre ansikter kan måles empirisk gjennom faktoranalyser, som vil kunne “antyde latente dimensjoner som er uttrykk for interesser i mer abstrakt mening” (s. 71). Det er makt i betydningen innflytelse, som er Carles anliggende. På hvilke måter agerer man og hvilke arenaer anvender man for å la sin makt, eller innflytelse komme til uttrykk når det gjelder blant annet dagsordenfunksjonen i miljø-saken? Det skal foretas en maktanalyse på individnivå, ikke på kollektivt – eller systemnivå. Dermed oppstår problemer med anvende Lukes, noe som skal overkommes ved å anvende det Carle kaller et “Bourdiesk perspektiv”. En slik kobling er ikke uproblematisk, og avhandlingen som helhet hadde framstått i et enda bedre lys om Carle hadde gått mer i dybden av dette problemkomplekset.

Som en introduksjon til selve miljøanalysene, gis en oversikt over generell politisk deltaking i Sverige. Valgdeltakelsen har gått noe ned over tid, og alternative aksjonsformer som innflytelseskanaler blir noe mer omseggripende, om ikke særlig utbredt. Også medlemstall for miljøorganisasjoner viser nedgang. Samlet sett taper de tradisjonelle politiske arenaer terreng, mens alternative veier til både innflytelse og dagsorden blir noe mer vanlig. Ungdom er lite politisk interessert, og interessen er synkende. Carle tolker dette som mistro til det etablerte politiske systemet.

Avhandlingen inneholder to analysekapitler, kapittel 6 og 7. De er begge svært omfattende, og belyser og drøfter problemstillingene som stilles innledningsvis ved hjelp av de tidligere nevnte datasett og analyseteknikker. Underlagsmateriale i form av tabeller presenteres i appendix. Jeg vil her i hovedsak begrense meg til referat av noen hovedfunn slik de problematiseres i avhandlingens kapittel 7 hvor empirien ses i lys av de mer overordnede spørsmålsstillingene.

Det første spørsmålet, hvordan holdninger om miljø henger sammen med holdninger i andre samfunns spørsmål, besvares med at miljø-saken ser ut til å kunne grupperes i en solidaritets – og internasjonalt orientert holdningsdimensjon. Når det gjelder sammenhengen mellom handlinger og holdninger, viser Carles studie at til tross for en allmenn nedgang i interessen for miljøspørsmål, har miljøhandlinger i hverdagen økt. Det er også tendens til at jo mer positiv en er på holdningsplanet, jo oftere utføres det som anses å være mer krevende miljøhandlinger. Ungdom i alminnelighet er mest positive til miljøhandlinger som utføres på individplan. Hva dette har å bety for maktdimensjonen, kommer vi tilbake til.

Kjønn er den bakgrunnsvariabelen som slår sterkest ut i analysene. I avslutningskapitlet drøftes dette mer inngående enn i andre deler av avhandlingen. Det trekkes på forskjellige typer teorier i kvinne- og kjønnsforskning. Carle uttrykker skepsis til den delen av amerikanske økofeminisme som vektlegger kvinners særart og biologisk funderte forklaringsmodellene som slike retninger sies å benytte. Dette er teori som er på et annet abstraksjonsnivå enn det mer empirinære som Carles studie hører hjemme i. Diskusjonen av slike, eller helst andre økofeministiske bidrag, kunne vært foretatt i forkant av analysene, og satt inn i en større teoretisk diskusjonsramme. I tillegg til økofeminismen drøftes middle range-perspektiver. Her trekkes særlig to forhold inn, det ene har å gjøre med metodeproblemer, og det andre med kvinners og menns forskjellige sosiale og kulturelle erfaringer. Metodeproblemene relateres til hvilke typer spørsmål som stilles i spørreskjemaer som måler miljøinteressen. Her hevdes det at spørsmålene stort sett angår aktiviteter og områder hvor kvinner er mer engasjert enn menn, og at en derfor får resultater som viser større engasjement blant kvinner. Det påstås at hvis en inkluderte spørsmål av mer global karakter i tillegg til de mer hverdagslige dimensjonene, så ville mye av kjønnsforskningene i miljøengasjementet forsvinne. En slik påstand virker ikke vel underbygget all den tid de fleste undersøkelser om miljøengasjement, uansett hvilke indikatorer som legges til grunn, viser større engasjement blant kvinner. Dette gjelder alt fra bekymring om klimaendring til mer lokale miljøspørsmål.

Den kjønnsbestemte arbeidsdelingen i samfunnet følger stort sett samme skillelinjer som den har gjort i årtier, og dette trekkes fram som alternativ forklaring på kvinners sterke interesse for miljøraker. De yrkesfeltene hvor kvinner er i flertall, samt arbeidsdelingen i husholdet, er kjennetegnet av at kvinner har større nærhet til, og erfaring fra feltene hvor miljøspørsmål inngår. Dette perspektivet finner Carle mer sympatisk enn den økofeministiske retningen. Rimeligvis, siden et slikt perspektiv er empirinært. Han slutter imidlertid at alle tre tilnærmingene på hver sine måter kan ha noe å bidra med for å forklare kjønnsforskjeller i miljøengasjementet.

Når det gjelder konsistens i holdninger, og mellom holdninger og handlinger, konkluderer Carle på et sosiologisk heller enn et sosialpsykologisk nivå. Han finner at det er mønstre i holdningsstrukturer hvor miljø inngår, og at unge menneskers engasjement i slike saker er konsistent på dette nivået. Ungdommene kan grovt sett deles inn i to grupper i miljørakeren. Den ene er de *kunnskapsorienterte*

reformistene, og de andre er *handlingsorienterte radikale*. For den første grupperingen er individuell handling, nettverkspåvirkning og kunnskapssøken viktige anliggende. Disse kommer fra de høyere sosiale lag, har høy utdanning, og er aktive i formalpolitikken. For den andre gruppen er kollektive uttrykksformer og aksjoner veien å gå for å påvirke. Utdanningen er noe lavere enn for de første, og de har hovedsakelig bakgrunn fra sosialgruppe 2 og 3. Begge gruppene står politisk til venstre for midten. Denne distinksjonen når det gjelder tesen om ungdom som seismograf har betydning, for Carle ser for seg ulike scenarier avhengig av sosial kontekst som vil kunne aktivere den ene gruppen mer enn den andre.

Spørsmålet om engasjementet rundt miljøsakene vil fortsette å være lavt, eller om det vil øke, er ifølge Carle avhengig av en rekke forhold. I diskusjonen av risikoteknikken viser han med sine data en viss støtte til antakelsen om at miljøengasjementet ikke følger klasselinjer, men at kjønn er den faktoren som har mest å si. Imidlertid finner han at risikoteoriens forutsetning om at miljøspørsmål vil bli de viktigste ikke holder, siden dataene viser at interessen er størst rundt saker som kjennetegner den klassiske moderniteten. Han konkluderer med at klassesamfunnet også vil være en del av “det andre moderne”, fordi en kan forvente å se tiltakende klasseforskjeller i engasjementet, og ikke minst i engasjementsuttrykkene, også for disse sakene. Dette kobles igjen til makt. Hovedfunnene fra analysene viser en utvikling henimot mer vektlegging av *individuell handling* og påvirkning, en påvirkningsstrategi som setter individet i sentrum. Med henvisning til inndelingen av ungdommer i reformister og radikale, betoner han imidlertid at nye og gamle former for maktutøvelse vil eksistere side om side, og at de så kalte gamle konfliktlinjene i samfunnet også vil komme til uttrykk i miljøsakene og være del av framtidens samfunn. Et spørsmål som melder seg her er hvor langt en kan strekke maktbegrepet til Lukes. Hos ham er makt koblet til realisering av kollektive interesser. Når individualiserte uttrykksformer vinner fram hos alle grupper i befolkningen, i miljøsakene som i andre saker, kan dette da uten videre ses som uttrykk for maktutøvelse i Lukes’ eller annen forstand? Et tilbakevendende debatttema i faget er i hvilken grad individualiserte handlingsformer kan uttrykke og realisere kollektive interesser, og det melder seg med full tyngde også i miljøsakene. Carles avhandling er i så måte et kjærkomment bidrag, all den tid han setter spørsmålet på den miljø- og ungdomssosiologiske dagsorden. Alt i alt er avhandlingen et solid stykke sosiologisk håndverk, som anbefales lest av fagfeller.

recension

AV MARTIN BOBAK

Department of Epidemiology and Public Health, University College London

Per Carlson (2000) *An Unhealthy Decade. A sociological study of the state of public health in Russia 1990-1999*. Stockholm Studies in Sociology 10. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

The focus of this thesis is one of the most important public health questions in the second half of 20 century: the poor health status in the former communist countries of Central and Eastern Europe (CEE) and the former Soviet Union (FSU) in general, and the impact of the social and economic transition in particular.

In the mid 1990s, life expectancy in CEE/FSU was about 6 years shorter than in the west, and there was virtually no overlap when countries were ranked by their mortality rates. This situation has its roots in the post war period, but the transition to market economy after the fall of communism in 1989 also made an impact on health in the region.

The politics of transition in Russia was characterised as “shock therapy”, and it was accompanied by a fall in living standards, increase in income inequalities and dramatic changes in many social, economic and demographic indicators. Life expectancy fell sharply in Russia after 1989, and although it started to recover in 1995, it is still several years shorter than in any western country. Different explanations have been put forward for the rapid mortality changes, including medical care, individual risk factors (tobacco, alcohol), and sociological/psychological explanations, such as disintegration of social networks, low social cohesion, low social capital or low perceived control.

Carlson’s thesis explicitly addressed two important issues. First, whether the east-west divide can be seen for health outcomes other than mortality. Second, what was the role of social, psychosocial factors and alcohol intake in Russia during the transition period. Self-rated health served as the primary health outcome in the thesis. It has often been used in epidemiological or sociological studies, because it predicts mortality in prospective studies, even after controlling for

“objective” health measures, and because it is easy to measure in population surveys.

The thesis consists of four papers. Paper 1 focused on self-rated health in Eastern and Western Europe. It is based on data collected for the 1990 World Value Survey; it is a “multi-level” dataset from 25 European countries (individual vs national). The main findings were as follows:

- 1) self-rated health correlated well with national mortality rates; this provides further support for using self-rated health in epidemiological studies;
- 2) the east-west divide in self-rated health was similar to that in mortality;
- 3) poor self-rated health was associated with low membership in civil associations, low satisfaction with economic circumstances, and low control over life;
- 4) the combination of these factors explained a part of the east-west differences in self-rated health.

Paper 2 examined alcohol consumption in Taganrog, a medium sized town in southern Russia, in 1993-94. The paper focused on alcohol because several authors suggested that alcohol is an important determinant of mortality in Russia. The data were collected by face to face interviews, and the paper found that 1) 34% of men but only 3% of women could be characterised as “heavy” drinkers; and 2) among men, heavy drinking was related to low education, low income and conflicts at home.

Paper 3 analysed variation in self-rated health in Taganrog, Russia, using the same data as in paper 2. Consistently with findings in western populations, women reported worse self-rated health than men; there was no effect of marital status on self-rated health; and poor self-rated health was related to low education, poor material prosperity and strained relations in the family.

Paper 4 investigated health behaviours, socioeconomic factors and self-rated health in Taganrog, Russia, in a new household survey in 1998. The paper found that self-rated health deteriorated between 1993-4 and 1998; the prevalence of “heavy drinking” declined but the prevalence of smoking remained stable; and poor self-rated health in 1998 was related to lack of membership in an association, economic difficulties, perceived worsening of economic situation, and low perceived control. The paper also reported that heavy drinking was associated with low education, strained relations in the family and economic difficulties. Current smoking was found to be associated with low education, not being a member in a formal or informal association, good contacts with neighbours,

strained relations in the family, and economic difficulties in childhood and at present.

The main problem with this study, as with other studies using self-rated health, is the cross-sectional design. It is not possible to exclude the possibility of reverse causation - for example poor health can lead to low perceived control. However, the limitations of the methodology were well discussed in the thesis.

In my view, two important findings stand out from the thesis. First, the observation that the health divide is not restricted to mortality. The east-west gap is very clearly pronounced for self-rated health, and national mortality correlated well with self-rated health. The implication is that studies using self-rated health can, on the aggregate level, provide useful information on national health status. The second important finding is that of pronounced socioeconomic gradients in different health outcomes in the former communist countries. This question has not been studied extensively, and the study by Carlson is consistent with other reports. It also provides a useful baseline to monitor the health inequalities in Russia.

recension

AV INGA WERNERSSON

Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet

Helen Dryler (1998) *Educational choice in Sweden: Studies on the Importance of Gender and Social Contexts*. Swedish Institute for Social Research 31.

Edsbruk Akademitryck AB.

Helen Dryler har skrivit en sammanläggningsavhandling i utbildningssociologi med fyra separata studier (Dryler, 1994 a och b, Dryler, 1998 a, b och c). Hennes forskning handlar om de klassiska utbildningssociologiska frågorna – vad betyder tillhörighet till olika sociala kategorier (klass, kön) för individens utbildningsval. Hennes motiv för att studera dessa frågor är också de klassiska – utbildningssektor och utbildningsnivå har stor betydelse för individens levnadsvillkor.

Drylers forskning har sin tyngd i de empiriska analyserna. Hon arbetar med storskaliga studier – ofta med hjälp av registerdata – och följer en klassisk tradition med väl avgränsade hypoteser/frågeställningar som utgångspunkt. Analyserna är genomgående gjorda med hjälp av logistisk regression, vilket innebär att en grupp väljs som referens mot vilken andra grupper jämförs. De två första studierna handlar i huvudsak om klassbakgrund, medan de två senare fokuserar betydelsen av könstillhörighet.

Barndomsvillkor och utbildningskarriär

Den första studien behandlar vad förhållanden under uppväxten betyder för val av teoretisk utbildning på gymnasienivå. Dryler ställer återigen de klassiska frågorna: Varför gör barn från olika sociala klasser olika karriär inom utbildningssystemet? Har det skett förändringar över tid med avseende på vad olika förhållanden i barndomen betyder för utbildningsvalet?

Studien visar att klasstillhörighet, som förväntat, har tydliga effekter på utbildningsframgång. Jämfört med arbetare och jordbrukare (okvalificerade arbetare är referensgrupp) har de olika kategorierna inom "medelklassen" betydande fördelar. Föräldrar med låg utbildning, svag ekonomi under uppväxten,

att bo på landet och att leva med en ensam förälder är negativt för utbildningsnivån. Intressant nog är invandrarbakgrund inte i sig negativt – det kan till och med vara tvärtom. Social bakgrund fortsätter alltså, via utbildningsvalet, att vara en orsak till olikheter i livschanser.

Dryler kan också undersöka vad som hänt med detta mönster över tid. Analyser har gjorts för tre åldersgrupper födda 1892-1929, 1930-1949 och 1950-1973. Vissa förhållanden (t ex ekonomiska svårigheter, ensam förälder, sjukdom, psykologisk stress, var man bor) betyder lika mycket för den yngsta som för den äldsta gruppen. Däremot har bl a social klass och föräldrars utbildning minskat i betydelse. Könstillhörighet är den enda faktor som inte längre betyder något alls och jordbrukarbarnen är den enda grupp som mer dramatiskt har förbättrat sina odds i relation till referensgruppen. Klasskillnaderna är i sin form desamma i alla kohorterna, men de har minskat i storlek.

Dryler kan alltså dra slutsatsen att levnadsvillkor fortsätter att gå i arv via utbildningssystemet.

Regionala högskolor som medel att minska social snedrekrytering

I den andra studien lämnar Dryler familjen och tittar istället på vad geografisk lokalisering av högre utbildning betyder för den sociala snedrekryteringen.

När man under 70-talet ökade omfattningen på den högre utbildningen så gjordes detta bl a genom att regionala högskolor skapades. Ett skäl var antagandet att den sociala snedrekryteringen härigenom skulle minska. Mindre utbildningsbenägna grupper, t ex arbetarbarn, antogs vara särskilt känsliga för det geografiska avståndet mellan hemmet och studieorten. Om nya högskolor placades strategiskt skulle detta bidra till att fler arbetarbarn valde högre studier. Genom analyser av data hämtade från Folk- och bostadsräkningarna 1960, 1970 och 1980 inkluderande alla svenskar födda mellan 1943 och 1974 finner Dryler att arbetarbarn eller övriga "lägre" grupper under den studerade perioden inte ökat sin andel högskolestuderande relativt högre tjänstemannabarn. Hon drar därför slutsatsen att "... the new universities and colleges established during the 1970s have not equalised the attainment of traditional education."

Vad beror "könstypiska utbildningsval" på?

I den tredje och den fjärde studien är det könstillhörighetens betydelse som behandlas. Utbildningsnivå är inte längre könsrelaterad och Dryler riktar därför

in sig på utbildningens innehåll istället. Vad är det som får flickor och pojkar att välja olika innehåll i sina studier?

Först studerar Dryler huruvida föräldrar fungerar som förebilder för sina barns könstypiska respektive -atypiska utbildningsval. Det "normativa" motivet för studien är att jämn könsfördelning är önskvärd i alla yrken och att könskillnader i utbildningsval för närvarande hindrar detta. Utbildningsvalet ses som en följd antingen av rationellt val utifrån antaganden om framtida krav och möjligheter eller som en följd av könsrollsocialisation. Dryler prövar bl a några hypoteser formade ur antaganden om föräldrar som förebilder. Hon antar också att tjänstemannaklasserna är mer positiva till jämställdhet i ord och handling och därmed också mer positiva till atypiska yrkesval. Med dessa utgångspunkter ställer Dryler upp en rad hypoteser som hon testar på ett slumpmässigt urval av elever som slutade åk 9 under åren 1988 till 1992 i kombination med data från olika register.

Dryler finner att barn har en tendens att välja en utbildningssektor som stämmer med föräldrarnas, medan "könsrollspåverkan" inte tycks vara viktig. Man kan alltså säga att döttrar och söner utsätts för samma påverkan från både fäder och mödrar med avseende på innehåll i utbildningsval. Hon finner också att det finns en jämställdhetseffekt av social bakgrund genom att barn från "högre" sociala skikt oftare väljer könsatypiska utbildningar. Pojkar, men inte flickor, påverkas mer av förälder av samma kön än av förälder av motsatt kön.

Den fjärde studien handlar om vad (skol)klass och skola betyder för om man väljer könstypiskt eller -atypiskt vid övergång från grundskola till gymnasieskola. Med hjälp av flernivåanalys vill Dryler undersöka vad klassens sammansättning, skolan och det omgivande närsamhällets sociala sammansättning har för betydelse. De frågor som hon ställer i denna studie handlar om huruvida det finns skillnader med avseende på typiska/atypiska utbildningsval som kan hänföras till klassrum och skola. Hon undersöker bl a också om effekter av klassens sammansättning påverkas av förhållanden på elevnivå, elevgruppsnivå respektive sammanhang som t ex har att göra med elevernas sociala bakgrund.

Hon finner då att det finns variationer mellan skolor och klassrum i elevernas utbildningsval, som helt kan hänföras till det sammanhang som dessa institutioner erbjuder eleverna. Det är inte elevsammansättningen (elevernas sociala bakgrund eller fördelningen flickor/pojkar) som är orsaken, utan något som hör till klassen i sig. Analyser på skolnivå visar att i den mån jämställdhetsskapande

effekter finns så är de inte balanserade utan styr ensidigt mot tekniskt utbildningsval för flickor.

Styrka och svagheter

Som nämndes inledningsvis är styrkan i Drylers avhandling den empiriska analysen. Hon hanterar sina data med både systematik och kreativitet och även om arbetet i vissa stycken kanske mest påvisar redan kända förhållanden så ger det i andra stycken nya vinklingar. Detta gäller t ex föräldrarnas och skolans inverkan på flickor och pojkars utbildningsval. Användningen av registerdata är förstås en styrka eftersom det innebär att de data hon hanterar är "verkliga" och inte skapade enkom för forskningssyfte. De delar av arbetet som behandlar könstillhörighetens betydelse är särskilt välkomna eftersom det inom detta område för närvarande finns så lite forskning som empiriskt studerar den strukturella nivån med avancerade kvantitativa analysmetoder. Denna typ av ansatser är nödvändiga för att bemästra strukturell komplexitet.

Teoretiskt är arbetet kanske inte lika spännande. Det skulle sannolikt varit möjligt att föra diskussionen betydligt längre om Dryler hade eftersträvat att ta in t ex senare genusforskning i bilden. Detta gäller t ex studierna av skolans och föräldrarnas betydelse för de köns(a)typiska utbildningsvalen och de olika komplexa sammanhang dessa ingår i. Det finns en betydande mängd teoretiska arbeten av relevans för Drylers arbete (t ex Harding, 1986, Hirdman, 1988, Conell, 1987). Det är i och för sig inte så svårt att förstå hennes problem. Det kan ibland förefalla vara stora klyftor mellan den teoretiska genusforskningen som inte går att placera inom en enskild disciplin och den handfasta storskaliga empirin. Det finns dock även en hel del empirisk klassrumsforskning som genomförts med kvalitativa metoder framförallt inom en pedagogisk referensram (t ex Öhrn 1991, Staberg 1992, Bjerrum Nielsen och Larsen 1985, Bjerrum Nielsen, 1988). Även om dessa kvalitativa, småskaliga klassrumsstudier innehåller andra sorters data som hanteras med andra typer av metodik än den Dryler använder så är de på intet sätt svårtillgängliga. Det finns många studier och teorier som behandlar samma eller närliggande fenomen som de Dryler tar upp, och som definitivt bör relateras till varandra om det skall vara möjligt att nå fördjupade insikter. Det är alltså synd att Helen Dryler inte i större utsträckning anknutit till de senaste decenniernas genusforskning i sin avhandling. Det vore dock orättvist att belasta henne alltför tungt med denna kritik. Dels är den teoretiska forskningen inte

alltid så lättillgänglig och totalt sett handlar det om en mycket stor mängd arbeten som sträcker sig över många akademiska discipliner. Dels är det ju beklagligt nog så att djupa diken, som inte utan vidare låter sig överbryggas, grävts mellan "kvalitativt" och "kvantitativt". Förhoppningsvis kommer dock Drylers gedigna analyser att kunna användas för det fortsatta tänkandet inom alla "läger"!

Referenser

- Bjerrum Nielsen, H. & Larsen K. (1985) *Piger og drenge i klasseoffentligheden. Rapport nr 2 från Pedagogisk forskningsinstitut*, Universitet i Oslo.
- Bjerrum Nielsen, H. (red) *Jenteliv og likestillingslære. Kønnroller og likes tillingsarbeid blant ungdom*. J. W. Cappelens Forlag, Oslo.
- Connell, Robert W. (1987) *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity Press.
- Dryler, H. (1994a): "Childhood conditions and educational careers." I Erikson, R. & Jonsson, O. J. (red) *Sorteringen i skolan*: Stockholm: Carlssons Förlag.
- Dryler, H. (1994b) "The establishment of new institutes of higher education: a means of reducing educational inequality?" I Erikson, R. & Jonsson, O. J. (red) *Sorteringen i skolan*: Stockholm: Carlssons Förlag.
- Dryler, H. (1998a) "Parental role models, gender and educational choice." *Brittish Journal of Sociology* 49 (3): 375-398.
- Dryler, H. (1998b) "A Multilevel Approach to gender-typical and gender-atypical educational choices: Do schools and classrooms matter?" *I Educational choice in Sweden: Studies on the Importance of Gender and Social Contexts*. Swedish Institute for Social research 31. Stockholm.
- Dryler, H. (1998c) *Educational choice in Sweden: Studies on the Importance of Gender and Social Contexts*. Swedish Institute for Social research 31. Stockholm.
- Harding, S. G. (1986) *The science question in feminism*. Ithaca: Cornell Univ. Press.
- Hirdman, Y. (1988) Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning. I *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988 H; 9 (3): 49-63.
- Staberg, E-M. (1992) *Olika världar skilda värderingar. Hur flickor och pojkar möter högsstadiets fysik, kemi och teknik*. Doktorsavhandling från Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.
- Öhrn, E. (1990) *Könsmönster i klassrumsinteraktion. En observations- och intervjustudie av högstadieelevers lärarkontakter*. Göteborg Universitet.

recension

AV ANN-MARI SELLERBERG

Professor vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Dorte Effersøe Gannik (1999) *Situationel sygdom. Fragmenter til en social sygdomsteori baseret på en undersøgelse af ryglidelser*. Akademisk avhandling.

Fredriksberg, Danmark: Samfundslitteratur.

Sjukdom är *inte* en egenskap utan ett samspel mellan en person och en situation. Den sociala situationen ingår i sjukdomen. Så ser Dorte Gannik analytiskt på vad sjukdom är. Detta är *situationell sjukdom*.

Den situationella sjukdomen inbegriper skilda nivåer. Låt mig ta exemplet barns sjukdom i småbarnsfamiljen. Jag tänker därvid på min egen tid som småbarnsmamma och hur det var när jag skulle skicka barn till dagis på morgonen. Jag börjar med medvetandenivån och variationerna i hur sjukdomen tolkas. Ibland såg man *inte* eller vägrade man se feberglänsande ögon, vägrade höra hostan. Detta var om man hade något viktigt på dagen, något som svårligen kunde flyttas. Jag *tolkade* med andra ord sjukdomen. Den andra nivån rör *handling*: Så tog jag taxi till dagis. Och hämtade barnet 3 timmar tidigare än vanligt. Så reglerade jag sjukdomen. Den tredje nivån rör *samhällsvillkor*. Jag *hade råd* till taxi och jag *kunde* i mitt arbete gå ifrån 3 timmar. Så vävs medvetande och handlande och, till sist, samhällets objektiva ekonomiska villkor samman i den situationella sjukdomen.

Gannik utgår från ett omfattande empiriskt material när hon visar oss situationell sjukdom. Den s k tvärsnittsdelen (en stickprovsundersökning) baseras på tre surveyundersökningar med i allt 684 respondenter. Hennes "förloppsundersökning" grundar sig på intervjuer med 55 personer med ryggproblem. (En basintervju och två uppföljningsintervjuer.) Hon har arbetat med sin avhandling i över 20 år. Resultaten har blivit en mycket välskriven avhandling av den gamla sorten. Ganniks avhandling omfattar över 600 sidor!

Avhandlingen ändrar vårt seende

Vissa arbeten ändrar vårt sätt att se på saker och ting. Ganniks avhandling ger

oss en ny syn på sjukdom. Den handlar inte om orsaker till sjukdom eller i vilka sammanhang sjukdomen förekommer. Utan vad *är* sjukdom? Ryggssjukdom är en dynamisk situation och Gannik *illustrerar* skilda ryggssjukdomssituationer med ett rikt empiriskt material. Det är målande illustrationer.

Alla mina frågor vid disputationen rörde på ett eller annat sätt just detta: nämligen vad det empiriska materialet egentligen *är*.

Min första fråga avsåg vad som egentligen ingår i den dynamiska sjukdomssituationen? Man undrar över faktorer som måste valts bort. Har det varit något problem med att utgå från intervjuerna? Var och en av oss vet att det kan vara lite av tillfälligheter vad som nämns också i den grundligaste intervju. Även formuläret som man utgår ifrån är ju delvis "stängt" i den meningen att visst måste uteslutas. – Frågan vad situationen innefattar tycker jag, helt enkelt, att Gannik problematiserar för lite.

Ett exempel: I avhandlingen sägs att det hade varit av vikt att ta in lokalsamhällets sociala struktur i dessa dynamiska beskrivningar. Detta beskrivs som en olöst forskningsuppgift att gå vidare på. Då ställer sig läsaren frågan: *Vilka* faktorer i den sociala strukturen skall tas in i denna dynamiska situation? Är det de som intervjupersonen nämner? Eller är det vad avhandlingsskribenten funnit i situationen utifrån en viss teoretisk utgångspunkt? Här finns en oklarhet i avhandlingen.

Jag har själv för ett antal år sedan försökt skapa sådana dynamiska situationer med utgångspunkt från intervjuer. Jag utgick därvid från Kurt Lewins s k fältteori och försökte "sätta samman" livssituationer för unga mödrar i Malmö. Jag frågade dem om barn och barnpassning, utbildning och arbetsmarknad. Jag ville urskilja olika attraherande och repellerande krafter i den dynamiska situation som dessa unga kvinnor befann sig i. Jag satt länge och funderade tills jag helt enkelt kom fram till att jag visste för lite. Och kunde jag egentligen få reda på tillräckligt mycket?

De data som Ganniks intervjuer givit hanteras även på ett tämligen konventionellt sätt. Jag ser inte hinder, differentieringar, konflikter i den situationella sammanställningen. Det hade kanske varit ett sätt att lyfta analysen av intervjupersonernas situationer, av deras mikrokosmos?

Det är den självklarhet varmed empiriska data presenteras som jag i någon mån vänder mig emot. Jag skulle till exempel önskat resonemang om hur tillfällig sjukdomssituationen eventuellt är. Jag tänker på arbeten som Kathy Charmaz'

Good days, bad days. Hennes intervjupersoner återger hur de vissa dagar går in i "sjukvärlden" med speciella känslor, smärtor, relationer och beteenden. Andra dagar däremot, de goda dagarna, är man utanför denna.

Gannik protesterar mot den biomedicinska indelningen i sjuk och frisk. Denna gränsdragning finns inte i vardagen. Det är en administrativ gräns, menar Gannik. Vid disputationen resonerade jag om denna gränsdragning mellan sjuk och frisk. Jag menar att gränsen finns, och att den är ett "hårt" socialt faktum i Durkheimsk mening. Gränsen finns i människors vardag. Den finns även som ett administrativt socialt faktum i människors vardag. Därmed måste denna gränsdragning även på skilda sätt ingå i intervjupersonernas situationella sjukdom. Samhällsmedborgaren måste presentera sig som sjuk eller inte sjuk i relation till sjukkasse, vid frånvaroanmälan i skolan och på arbetsplatsen. I vissa situationer vill människor med ryggsjukdomar ha tydliga biomedicinska gränser kring sin egen sjukdom. Jag tänker på det område som jag själv sysslat med, patientorganisationer och hur man i dessa inte sällan arbetar för precisa gränser. Det är således inte bara gränsen mellan sjuk och inte sjuk, utan även människornas egna precisa gränsdragningar kring sina egna sjukdomsproblem som kan utgöra "hårda" sociala fakta.

Den bild av sjukdom som en situation – som Gannik målar upp i avhandlingen – är slående och viktig att se. Min slutsats är dock att man inte får kasta ut barnet med badvattnet. Bilden måste göras än mer komplex. Sådana sociala fakta som finns i form av många människors tankar liksom i administrativa gränsdragningar, måste även de ses då de utgör inslag i sjukdomssituationen.

Gannik anser att "hennes" intervjupersoner ibland utvecklat personligt giltiga sjukdomsmodeller. Alla har dock inte detta. Jag har emellertid svårt att se någon tydlig gräns mellan vad som kan ses som en sjukdomsmodell och vad som är mer lösa föreställningar om hur sjukdomen fungerar. Är inte vaga föreställningar också de en sjukdomsmodell? En sjukdomsmodell kan ju bestå just av att sjukdomen är obestämd? Den personligt giltiga sjukdomsmodellen ger, enligt avhandlingsförfattaren, kontrollmöjligheter. Men en sjukdomsmodell kan ju innefatta att sjukdomen tolkas som lynnig och tillfällig, att sjukdomen inte kan kontrolleras?

Gannik skriver sålunda att en personligt giltig sjukdomsmodell av de egna ryggproblemen används för att förutsäga vad som ska ske, för att vägleda handlandet och för att tackla vardagens problem. I avhandlingen finns en tendens till

värdering; det framstår som bra att ha en personligt giltig sjukdomsmodell. I avhandlingen beskrivs t ex beteendet hos människor som sökt sig till många olika behandlingar på ett sätt som uppfattas sakna systematik och målinriktning. Men de som söker sig åt olika håll kan ju ha en experimentell inställning och ett målinriktat handlande på så sätt? I den medicinska sociologin har man använt uttrycket "trial commitment". En människa hyser då "sin" tillfälliga sjukdomsmodell så länge den fungerar. Hon testar och är villkorligt engagerad för en viss behandling, tills vidare.

När en forskare funnit sitt analytiska aspektseende och sett det fruktbara i detta, så är det inte sällan så att de olika intervjupersonernas svar framstår som mer eller mindre goda illustrationer på vad man vill visa. I Ganniks syn på sjukdom ingår även levnadsomständigheter, handlingar och personliga förklaringsmodeller. Är det så att vissa intervjupersoner tydligare presenterar sin ryggsjukdom i termer av situationell sjukdom? Finns det "önskesvar"? Man kan då också undra om det inte finns svar som inte stämmer med den situationella modellen? Finns det intervjupersoner som ser sin sjukdom som avskärmad från omgivningen, som inte agerar och som inte alls tar in skilda omkringliggande faktorer i sina resonemang?

Man kan även fråga sig om ryggsjukdom är ett väl valt exempel? Passar den situationella tolkningen särskilt väl ryggsjukdom? Ja, det är sannolikt så att det är en särskilt "bra" sjukdom att använda som illustrerande exempel. Det finns en stor osäkerhet hos läkare och hos befolkningen i allmänhet om behandlingsmetoder och orsaker. Röntgenbilden har kanske inte visat någonting konkret. Man skapar sina egna bilder av sjukdomen. Man sätter in "sina" situationella faktorer och skapar sina sjukdomsmodeller på detta sätt. Ganniks avhandling visar med stor konkretion de situationer i vilka det ryggonda framträder.

Är den situationella presentationen den socialt gångbara? Ryggont är vanligt. De som har ryggsjukdom har även ofta bekanta som har det. Man kan höra med vänner om olika terapier, mediciner och knep. Man kan visa varandra rörelser liksom skilda hjälpmedel som kuddar och madrasser. Dessa reflektioner och resonemang utvecklas i sociala nätverk. Kort sagt, man "pratar ryggar".

Album (1985) har beskrivit hur man lär sig att bli infarktpatient. Gannik skriver att människan inte är omedveten och reflexstyrd. Hon överväger och har intentioner. Intervjupersonernas överväganden i relation till de egna ryggsjukdomen har varit föremålet för Ganniks undersökning. Intervjupersonerna bygger

upp sina egna sjukdomstolkningar och handlar utifrån dessa tolkningar. Det måste dock vara så att människan *också* är medveten och reflekterande inte bara i relation till sitt egna ryggonda utan även till andra *människor* i omgivningen. Det finns socialt gångbara, kort sagt "smarta", sätt att presentera sina ryggproblem på inför andra personer. Då kan man naturligtvis fråga sig om det är så att det situationella sättet, som Gannik presenterar, med människor som tar ansvar och som rättar till, som reflekterar och skapar sig en personlig sjukdomsmodell, är det socialt gångbara i vår kultur? Är det situationella det socialt accepterade? Denna undran är ju ingenting som förtar Ganniks synsätt på sjukdom som sprungen ur en situation. Ibland har Gannik dock varit asociologisk på så sätt att hon inte i särskilt hög grad beaktat andra människor eller myndigheter etc inför vilka den ryggsjuka måste presentera sina problem.

I ett resonemang blir dock Dorte Gannik på ett mycket påtagligt sätt genuint sociologisk. Detta gäller kapitlet om kön och sjukdom. Det har ofta konstaterats att kvinnor är mer sjuka än män: de har fler sjukdagar och de är oftare inlagda på sjukhus. Här blir avhandlingens resonemang mycket sociologiskt spännande. Gannik beskriver hur man och hustru satt tillsammans och svarade på intervjuerna. Mannen hade ryggproblem, men det var hustrun som beskrev smärtan. Mannen kunde fråga: När har jag ont? Kvinnorna var ställföreträdande ryggsjuka. Det var de som beskrev var i mannens rygg det smärtade. Här spårar Gannik ett vardagligt sjukvårdssystem, där kvinnor förklarar, tolkar, diskuterar och reder ut symtom som andra människor har. Gannik tar även upp begreppet "privata professionella". Många kvinnor arbetar i vården och de får också privat fungera som konsulter. Detta leder till att hela "temperaturen" kring hälsa och sjukdom, kvinnornas egen liksom andras, blir högre.

Jag vill till sist resonera kring två stickord som jag tycker utmärker avhandlingen: *självständighet* och *aspektseende*. Jag börjar med *självständighet*. Det finns många doktorsavhandlingar där man slentrianmässigt tar in legitimerande metodreferenser och där författarna svävar ut i teoretiska resonemang för att "klä sig" vetenskapligt. Så gör inte Gannik. Hon står på egna ben. Hon är självständig och trygg i sin bearbetning av sina empiriska material. Grundlig empiri och kunskap om fältet ger en stor säkerhet - också i debatt med andra. För det finns ju idag en tämligen abstrakt debatt à la mode om hur man ska dra gränser kring hälsa, en offentlig diskussion som dryftar just honnörssord som hälsa och sundhet. Här känns Ganniks förankring i gedigen empiri och den säkerhet och

konkretion som denna förankring ger mycket välgörande.

Så till det andra ordet, *aspektseende*. Med den rika empirin målar Gannik upp en dynamisk bild av vad sjukdom är. Detta uppmålande borde kunna korrigera mycket av tänkandet kring sjukdom i vårt samhälle. Här illustreras ryggproblemens dynamiska situation. Det är bara när Gannik inte behandlar sitt empiriska material som en bild och som en illustration av vad sjukdom är, utan ser materialet som ett exakt foto av verkligheten som det blir problem. Det är då man börjar undra över varför visst kom med i situationen - och visst lämnades utanför. När det egentligen svåra och problematiska ses som oproblematiskt blir det - problem.

Kring detta kretsar min kritik av avhandlingen. Denna kritik får dock inte undanskymma att Gannik är en synnerligen kompetent avhandlingsskribent. Jag tycker mycket om Dorte Ganniks avhandling. Hon hanterar människors ryggproblem på ett mycket seriöst och tillförlitligt sätt. Gannik har lagt ner stor arbetsinsats på att samla empiriskt material till denna avhandling. Hon ger läsaren ett nytt och spännande aspektseende på ryggont!

Referenser

- Album, D. (1997) *Patientkultur på sjukhus*. Lund: Studentlitteratur.
- Charmaz, K. (1991) *Good Days, Bad Days. The Self in Chronic Illness and Time*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

recension

AV MATS FRANZÉN

Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet

Mats Jacobsson (2000) "*Att blifva sin egen.*" *Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland.* Akademisk avhandling. Sociologiska institutionen, Umeå universitet; 14. Umeå: Umeå universitets tryckeri.

Titeln förtäljer pregnant ämnet för Mats Jacobssons avhandling. Syftet är att undersöka hur och när ett självständigt liv etablerades i Skellefteåregionen under 1700- och 1800-talet. Det gäller både att fylla en historisk kunskapslucka och att problematisera etablerade uppfattningar om bondesamhällets vuxenblivande. Jacobsson väljer ett livsbaneperspektiv med fokus på fyra så kallade nyckelövergångar i vuxenblivandet – confirmationen, att flytta hemifrån, att gifta sig och att få barn. Ordningsföljden häremellan kan variera; vuxenblivandet kan antaga olika former, vilka det alltså gäller att fastställa, men också att förklara. Det historiska momentet härvid fångas genom jämförelse av sex kohorter födda mellan 1770 och 1870.

Inledningsvis diskuterar Jacobsson sociologiska och socialhistoriska synsätt på bondesamhällets vuxenblivande. En kort, eller snabb, övergång ställs mot vuxenblivandet som en utdragen process. Jacobsson kritiserar dem båda. Den snabba fäster för stor vikt vid detta att börja arbeta, den långsamma bortser från eget hushållsbildande med försörjningsplikt mot anhöriga: antingen blir de unga alltför snabbt mogna eller alltför länge beroende. Framförallt skjuter dock Jacobsson som jag ser det in sig på tanken om *en enhetlig ungdomsfas* modellerad efter den förstfödde bondsonen.

Efter detta koncentreras avhandlingens diskussion till *livsbanebegreppet*s ungdomsvariationer: dels olika nyckelövergångars vanlighet, dels deras inbördes ordning och 'timing'. En annan fråga gäller ungdomsfasens förenhetligande, detraditionalisering och individualisering. För att svara på dessa frågor bör undersökningen kunna fånga upp såväl cykliska förlopp som definitiva förändringar mellan generationer, menar Jacobsson. Hans val att studera sju generationer får här sin motivering. Vuxenblivandet gäller ett antal nyckelövergångar.

Normativt finns här olika sociala tidtabeller, men livsbanor bör samtidigt relateras specifikt till rum och tid. Nyckelövergångarna blir för Jacobsson viktiga indikatorer på vuxenblivandets process. Empiriskt tar han fasta på fyra dimensioner: en övergångs omfattning, dess tidpunkt, både när i livet den skedde och dess förhållande till andra övergångar, kvalitativt och kvantitativt. Givet detta kan vuxenblivandet antaga en mångfald former. När det gäller vuxenblivandets determinanter studerar Jacobsson social bakgrund empiriskt med en klasstypologi som urskiljer bönder; tjänstemän, handlare och hantverkare; torpare och nybyggare; soldater och sjöman; samt övriga, en heterogen skara, till stor del bestående av vad jag skulle vilja kalla för samhällets olyckliga. Vidare handlar det naturligtvis om kön, men också om paritet och könsparitet, dvs vilken plats personen har i syskonskaran: storson eller lillasyster t ex Uppväxtbyns storlek ingår också i undersökningsmodellens determinanter.

Undersökningens design blir en kvantitativ totalstudie av sju kohorter i en bestämd social kontext. Källmaterial råkar genom den demografiska databasens i Umeå förtjänst finnas som gör undersökningen möjlig *just* i Skellefteåregionen. (Märkligt nog finns den inte upptagen i källförteckningen.) Kyrkobokföringen blir härvidlag det viktigaste källmaterialet, men Jacobsson använder också andra material, som fånglistor, för en parallellstudie av fängelsekunder, protokoll och andra anstaltshandlingar, för att få kontextrelevant information. Jacobsson formar på detta sätt tre material: huvudmaterialet, referensmaterialet av fångar, samt ett hospitalsmaterial för studiet av olycklig kärlek – ett dåtida ungdomsproblem enligt Jacobsson. Skellefteåregionen är emellertid speciell också i det norrländska sammanhanget visar Jacobsson: hög andel infödda, få boende i staden Skellefteå samt den agrara näringens starka ställning också vid periodens slut.

Så långt undersökningens frågeställningar, sammanhang, uppläggning och material. För att kontextualisera sin studie ger Jacobsson i kapitel 7 en beskrivning av Skellefteåregionens socialhistoriska utveckling. Tonvikten ligger på sådant som är relevant för de ungas livsförlopp. Detta låter sig sammanfattas i en tredelad periodisering: det traditionella bondesamhället (1700-1809), det moderniserade bondesamhället (1810-1860) och bondesamhället i brytning med industrialismen (1861-1900). Exempelvis blev folkökningen stark under de senaste två perioderna, då de lönearbetande också växte i antal, samtidigt som den sociala differentieringen tilltog. Nybyggnationen däremot nådde sin kulmen under den mellersta perioden. Gårdsstorleken minskade under hela perioden, i

stort sett parallellt med hemmansklyvningen. Först under den senare perioden sker en industrietablering värd namnet. Då blev också utflyttningen och emigrationen kraftig.

Efter detta följer en i det valda tid-rummet grundad diskussion om existensen av en särskild ungdomstid som livsfas och dess innehåll – så långt källmaterialet nu tillåter detta. Hustavlan (den del av Luthers lilla katekes som reglerade hushällets inre relationer) skulle, enligt Jacobssons tolkning, tillhandahållit en selektiv tradition. En ungdomstid, mellan barndom och vuxenhet, låter sig identifieras. Ungdomen gestaltade sig också som ett alldeles eget ordningsproblem i kyrk-staden när den regelbundet samlades där. Den lär ha spottat snus på församlingen från kyrkläktaren som spelat kort under gudstjänsttid. Konstitueringen av formella åldersgränser institutionellt tyder också på förekomsten av en särskild ungdomstid, åtminstone gentemot barndomen. Källmaterialet tyder vidare på att bestraffningar mildrades om det gällde just ungdomar, dvs ungdomar skildes från vuxna normativt. Diagnosen olycklig kärlek menar Jacobsson vidare, var till stor del förbehållen ungdomskategorin. Slutsatsen av dessa kvalitativt grundade observationer blir att man för Skellefteåregionens vidkommande under den studerade perioden kunde räkna med förekomsten av en särskild ungdomstid.

Hur ser den då ut? Jacobsson undersöker detta i tre kapitel om nyckelövergångar. Dessa bildar tillsammans avhandlingens empiriska krön. Jacobsson väljer att börja med att undersöka formfrågan, den om nyckelövergångarnas mönster. Flera olika mönster låter sig identifieras i varje kohort. Att ha passerat alla fyra övergångarna är dock vanligast. Mönstret verkar dessutom att ha varit enhetligare tidigare, men tar man hänsyn till övergångarnas inbördes ordning blir bilden delvis en annan. Tre typer visar sig dock tämligen vanliga: nattvard-flytt-giftermål-föräldraskap; nattvard-giftermål-föräldraskap men utan flytt; nattvard-flytt utan giftermål och föräldraskap. Ser man till de tre vanligaste typerna kan ett visst förenhetligande över tid ändå konstateras. Dessa tre typers sociala determinanter undersöks så med logistisk regression. Det första mönstret gäller främst för kvinnor och bland torpare/nybyggare, det andra förstfödda bondsöner, men söner till torpare/nybyggare har en viss likhet här. Den tredje gäller främst de andra sociala klasserna i undersökningen. Kort sagt låter sig enligt Jacobsson ingen dominerande modell identifieras.

Jacobsson analyserar sedan nyckelövergångarna var för sig och börjar med nattvarden. Ålder för konfirmation visar stor spridning mellan och inom kohor-

terna. Nattvardens betydelse kanske sekulariserades under 1800-talet i riktning mot just en första statuspassage från barndom till ungdom. Första flytten hemifrån granskar Jacobsson ihärdigare. Den hade i mycket ekonomiska skäl; de flesta flyttade, men inte alla. Förstfödda män stannade, liksom handikappade. Kvinnor flyttade dessutom tidigare än män. Att fattigdom och nöd var viktiga skäl syns inte minst när det gäller dem som flyttade före 15 års ålder. Utflyttningsmönstret förändrades över tid: det blev mindre koncentrerat vad avser ålder på den förstflyttande och det oavsett kön. Störst benägenhet att flytta uppvisade vidare de icke-agrara klasserna. Var uppväxtbyn liten ökade flyttchansen. Flyttade den förstfödde pojken sist, gällde det omvända för flickorna. Med undantag för 1850 års kohort sjönk åldern för första flytt under 1800-talet – men framförallt var mönstret i detta avseende tämligen konstant över tid varför Jacobsson talar om ett traditionellt utflyttningsmönster under perioden. Samtidigt var utflyttningen starkt socialt differentierad, visar en genomgång klass för klass. En intressant sida av utflyttningen som Jacobsson särskilt diskuterar är självständighet versus föräldraberöende. Få flyttade exempelvis särskilt långt; de flesta höll sig inom regionen, bortsett tiden mot 1800-talets slut. Om arbete erhöles genom nätverk talar också det för en kvardröjande föräldrakontroll trots utflyttningen. Många av dem som flyttade återvände dessutom till föräldrahemmet någon gång.

Nyckelövergång tre är giftermålet, ett definitivt steg från ungdom till vuxenhet. Kvinnor gifter sig i större utsträckning än män. Långsiktigt märks en nedgång i giftermålsfrekvensen under den undersökta perioden, samt en ökning av ålderskillnaden mellan makarna. Försörjningsskäl spelade in menar Jacobsson. Kanske förbättrades de unga kvinnornas ställning en smula, medan det motsatta gällde för det andra könet. I klasserna utan anknytning till jorden var det dessutom inte lika vanligt med giftermål som i de agrara klasserna. Data tyder på förekomsten av en utdragen ungdomsperiod, ty giftermålsåldern ligger högt. Men detta räcker inte, menar Jacobsson, för att vi skulle kunna tala om ett nordvästeuropeiskt äktenskapsmönster i Skellefteåbygden, ty utflyttningsordningen stämmer inte in i det förväntade mönstret.

Föräldraskapets mönster följer på det stora hela giftermålets. Data gör det inte möjligt att hävda att den sexuella debuten som regel skedde först efter giftermålet. Detta ger Jacobsson anledning att särskilt gå in på de folkliga normerna för giftermål och barnafödande. Han gör det genom att undersöka det konventio-

nella äktenskapets utveckling och klassmässiga fördelning. Utomäktenskapliga barn var mindre vanligt bland bönder, torpare och nybyggare. Där kunde det i stället heta att man väntade barn därför att man skulle gifta sig! Bakom detta låg hänsyn till egendomen, menar Jacobsson. Man kan till och med se en klyvnad här, så att stämpeln utomäktenskapliga barn mer och mer blir något just för de obesuttna grupperna.

Med svag förankring i den agrara strukturen följde en viss utsatthet som kom till uttryck i specifika nyckelövergångsmönster. Om vuxenblivandet blev mer problematiskt över tid undersöks genom fängelsekunderna, de föräldralösa och de utomäktenskapliga barnen. Sammantaget pekar det mot att svårigheterna växt över tid för möjligheterna att etablera sin självständiga vuxenhet. Toleransen för avvikelser från den sociala normaltids Tabellen synes också att ha minskat, enligt Jacobsson.

En viktig slutsats är den att resultaten främst ger stöd för tanken om *en lång transitionsperiod* till vuxet liv. Men i detta finner Jacobsson *inget generellt, allomfattande mönster*. I stället för en sådan stark mall kunde man, menar Jacobsson, tänka sig förekomsten av en normambivalens, som dessutom tillämpades olika i eller för olika sociala skikt. De obesuttna skulle därmed givits en större självständighet. Men med det följde näppeligen någon smidig övergång till det vuxna livet.

* * *

Jacobssons historiesociologiska avhandling bryter ny mark för vår kunskap om ungdomen – eller livsloppet mer allmänt – genom att systematiskt empiriskt behandla ett material som spänner över en lång och viktig tidsperiod i det moderna Sveriges tillblivelse med fokus på ett agrart övre Norrland. Resultaten – av vilka jag ovan har försökt att redovisa de viktigaste – är överlag sprungna ur en redig empirisk analys. I synnerhet gäller detta omdöme för den kvantitativa analysen. De kvalitativt anlagda delarna, den mer socialhistoriska om regionen och dess periodisering, samt den mer begreppshistoriska om förekomsten av en ungdomstid därstädes, är även de väl genomförda, men blir samtidigt mer till ram för den egentliga, läs: kvantitativa, undersökningen – avhandlingens ryggrad.

Jacobsson har lagt ner ett stort arbete för att 'täta' det bortfall på vissa variabler som uppkommit när de som vuxit upp i Skellefteå-regionen inte sällan flyttat ut ur den. Manuellt har han gått igenom kyrkböckerna för de relevanta för-

samlingarna, dock med undantag för de som flyttat utomlands eller till någon större sydsvensk stad. Andra uppenbara fel eller brister i den demografiska databasen har korrigerats på liknande sätt. Bortfallet har därmed nedbringats avsevärt. Valet av kohorter relativt tätt i tiden har dessutom styrts undan från några skeden som kunde förväntats ge starka men historiskt mer tillfälliga effekter på livsbanorna. Undersökningen vilar därmed på en för detta slag av material ovanligt säker grund.

Kausalanalysen genomför Jacobsson på två nivåer. Dels görs den för de tre vanligaste mönstertyperna, dels nyckelövergång för nyckelövergång. Kausalmodellerna bygger på de variabler som datamaterialet möjliggör: kohort, klass, kön, paritet och uppväxtbyns storlek. Logistisk regression har som regel använts, vilket torde vara den både elegantaste och mest effektiva analysstrategin i ett fall som detta. Vad jag kan se är dessutom förutsättningarna för den statistiska analysen uppfyllda. Med undantag för en felläsning av största effekten när det gäller att flytta hemifrån är Jacobssons resultatredovisning hela tiden korrekt.

I mycket blir modellen bestämd av tillgängliga variabler, något som kunde ha diskuterats närmare. Uppgifter om det första arbetet hade exempelvis varit värdefulla. I tolkningarna av resultaten återkommer vidare försörjningsproblem ofta som det som gör ett visst empiriskt utfall begripligt. Även om det ofta synes vara en rimlig tolkning, hade det naturligtvis varit bättre om uppgifter hade funnits om detta. Nu ligger försörjningsproblemen som en latent storhet under mycket av undersökningen.

Detta för mig över till en av två kritiska reflektioner som *'Att blifva sin egen'* enligt min mening nödvändiggör. Den första gäller *förhållandet mellan normer, värden och intentioner och fakticitet*, såväl vad som enklast kan kallas för omständigheternas makt – som försörjningstvång, sjukdom eller död för att nu nämna några – som faktiskt beteende. Förhållandet mellan dessa storheter återkommer i en rad tolkningar som Jacobsson tvingas till på grund av brister i källmaterialet. Frågan hur han mer allmänt – alltså teoretiskt – ser på detta förhållande får ingen samlad framställning. Kan den ena storheten reduceras till den andra, är de komplementära, och kan glapp tänkas mellan dem: sådana frågor hade förtjänat ett åtminstone preliminärt svar. – Åtminstone om något är vanligt förekommande kan det antas vara normativt föreskrivet menar Jacobsson (s 137), men kan socialt viktiga normer finnas även utan ett homogent utfall? Frågan är giltig också för påståendet att om giftermålsålder och barnafödande är

likartade i skilda klasser talar det för likartade normer (s 195). Som jag ser det är det fullt rimligt i sammanhang som dessa att allomfattade normer får ett ojämnt utfall av en mängd tvingande omständigheter. För att övergå till värden så tolkar Jacobsson den ökade frekvensen av utomäktenskapliga barn som själva blev utomäktenskapliga barn som ett tecken på ökad intolerans under 1800-talet (s 228). Men förhållandet kan ha varit det omvända: när toleransen var låg tvingades många att gifta sig... Flyttning ser Jacobsson, som ett sista exempel, som primärt ekonomiskt betingad, som om det inte fanns en social tidtabell (s 164), samtidigt som han visar på normens betydelse för vem i syskonskaran som skall flytta. Mellan fakticitet och norm finns med andra ord inte sällan intrikata förhållanden, vilket förblir teoretiskt implicit eller underbestämt i avhandlingen.

Min andra kritiska reflektion anknyter till detta förhållande men gäller undersökningens objekt och analysstrategi: förhållandet mellan *teori och observation, syntes och analys*. Avhandlingen har ett mycket sammansatt objekt: ungdomstiden bestämd genom fyra nyckelövergångar och deras inbördes ordning, kvantitativt och kvalitativt. Antalet möjliga kombinationer är mycket stort, och empiriskt finner Jacobsson i kapitel 7 'bara' ett komplext mönster men ingen tydlig modell eller social tidtabell för vuxenblivandet i regionen. Ändå låter sig som en viktig slutsats en ungdomstid konstateras. Ungdomstiden framstår då som formlös, samtidigt som den forskning som Jacobsson väljer att förhålla sig till talar om tydliga mönster eller former. Inför detta problem gör Jacobsson två olika saker. Först förkastar han – åtminstone för Skellefteå-regionens del – tanken om en enhetlig ungdomstid. Sedan väljer han för att kunna fortsätta med kausalanalysen av ungdomstidens former att undersöka de tre vanligaste formerna som han kunnat fastställa empiriskt. Analysen görs nyckelövergång för nyckelövergång. Jacobsson analyserar ungdomstiden ner i dess beståndsdelar, vilka också i sin tur förklaras; han försöker dock inte att med syntesens hjälp återvända till de mer allmänna frågorna.

Som jag ser det ger Jacobsson alltför enkelt upp när det gäller att hitta ett mönster för vägen in i vuxenlivet. Därmed blir problematiseringen av etablerade uppfattningar om bondesamhällets vuxenblivande möjlig att ifrågasätta. I den kvalitativa analysen (kapitel 6) har Jacobsson kunnat fastställa förekomsten av en social tidtabell i regionen under den aktuella tiden, men när det sedan kommer till analysen av individerna i de sju kohorterna kan eller vill han inte längre hävda detta. För att överbygga denna skillnad i resultat tror jag att man måste

använda en mindre 'platt' analysstrategi än den Jacobsson väljer. Tanken om en enhetlig ungdomstid, om en social tidtabell, gäller som jag ser det normer. Att utfall, dvs faktiska ungdomstider, blir annorlunda behöver ingalunda betyda att normerna inte är allmängiltiga, utan blott att omständigheternas makt sätter käppar i hjulen för det önskvärda *på olika sätt*. Utan avvikelser, ingen norm, för att nu tala med Durkheim. Det gäller med andra ord att hitta ett kriterium för de avvikelser från den sociala tidtabellen som *inte* kan anses vederlägga den, och de som faktiskt gör det. Skellefteåbygden var dessutom socialt förhållandevis homogen varför en hypotes om en social tidtabell för ungdomstiden omfattande om inte alla så många förefaller rimlig. Kanske vore det möjligt att för åtminstone den agrara delen av befolkningen hävda förekomsten av en normerad ungdomstid – åtminstone en för varje kön. Jacobssons skepsis inför att här låta storbondesonen bli den entydiga förebilden håller jag med andra ord för sund.

Skilnaderna mellan kategorierna bönder och torpare/nybyggare var för övrigt små enligt Jacobssons resultat. Ett förhållande som torde säga en del om den undersökta regionen. Jacobsson gör annars flera nyttiga jämförelser mellan den och andra delar av landet mer allmänt. Samtidigt hade jag gärna sett att resultaten mer placerats in i och relaterats till den periodisering som kapitel 7 utvecklar. Men utan ett mer syntetiskt grepp på frågan om ungdomstidens former kanske den uppgiften blir alltför svårhanterlig.

Dessa anmärkningar till trots är '*Att blifva sin egen*' ett viktigt bidrag till den ungdoms- och historiesociologiska forskningen. Ett noggrant systematiskt arbete med det empiriska materialet såväl för att korrigera dess brister som för att förklara en rad variationer i vuxenblivandet ger resultaten tyngd. Läser man Mats Jacobssons avhandling som en studie i ungdomstidens *faktiska* utformning för de unga i Skellefteåregionen från 1770 till sekelskiftet 1900 kommer den med sin resultatrikedom nog bäst till sin rätt.

recension

AV ROLF LIDSKOG

Institutionen för samhällsvetenskap, Örebro universitet

Mikael Klintman (2000) *Nature and the social sciences. Examples from the electricity and waste sectors*. Lund Dissertation in Sociology 32.

År 1978, i en artikel i *The American Sociologists* temanummer om nya teoretiska perspektiv, presenterade de amerikanska sociologerna William R. Catton och Riley E. Dunlap Jr. grunderna för en miljösociologi. De hävdade här att alla existerande sociologiska riktningar kännetecknas av ett fullständigt ignorering av den biofysiska omgivningens betydelse för samhället. Enligt det durkheimiska programmet söker en sociologisk förklaring endast finna sociala orsaker, och enligt det weberianska – främst förmedlat genom G H Mead och W I Thomas – är det individer och grupper definition av sin situation (vilken social innebörd de tillskriver den) som bestämmer deras handlande.

Den traditionella sociologiska förståelsen av samhället har enligt Dunlap och Catton inneburit att samhällets framstått som oberoende av naturen. Klassisk sociologi är därmed ekologiskt blind och oförmögen att skapa kunskap om samhällets miljöproblem. För att förstå samhällets beroende av miljön och den faktiska innebörden av miljöproblemen krävs enligt dem en total omorientering där biologiska, ekologiska och fysiska faktorer integreras i den sociologiska analysen. Miljösociologin ska inte begränsas till att diskutera hur olika aktörer tolkar, konstruerar och responderar på miljöproblem, utan den ska även inrymma en ekologisk förståelse av dessa problem.

Dunlap och Cattons förslag har haft högst modesta framgångar, och har främst lett till utvecklandet av miljösociologi som en subdisciplin inom amerikansk sociologi. Inom europeisk sociologi har visserligen miljöfrågan fått en alltmer framträdande plats (se t ex Ulrich Beck, Klaus Eder, Anthony Giddens och Niklas Luhmann verk), men man har här inte begreppsliggjort den på det sätt som Dunlap och Catton förespråkar.

Mikael Klintman tar i sin avhandling *Nature and the Social Sciences* tag i den fråga som Dunlap och Catton ställde för drygt 20 år sedan. Hans anspråk är i de

närmaste lika höga, men till skillnad från dem tar han sin utgångspunkt i ett distinkt metateoretiskt och epistemologiskt program: den kritiska realismen. I den första delen ger han en systematisk argumentation för att samhällsvetare bör utgå från den kritiska realismen i studiet av miljön. I avhandlingens andra del söker Klintman visa på de praktiska implikationerna av sin metateoretiska position genom att analysera två områden: grön el (närmare bestämt vindkraft) och avfallshantering. Valet av dessa två områden är betingat av att han är intresserad av hushållens vardagsliv, och energianvändning och avfallshantering är ur miljösynpunkt viktiga sociala praktiker i alla hushåll.

I avhandlingens första kapitel diskuteras den ontologiska basen för miljöproblemen. Genom att analysera ontologiska antaganden hos olika skolbildningar argumenterar Klintman för att man kan finna inkonsekvenser hos vissa av dem. En vanlig sammanblandning som han finner är den mellan vår bild/kunskap om naturen och det faktiska tillståndet i naturen, det vill säga skillnaden mellan epistemologi och ontologi. Detta är inte minst märkbart i samhällsvetares användning av begreppet natur.

För Klintman står begreppet natur för en fysisk verklighet som är oberoende av människan och det är synnerligen viktigt att denna inte sammanblandas med vår kunskap av den. Enkelt uttryckt, det finns bara en natur, men det hindrar inte att det finns en mängd begrepp, perspektiv och konstruktioner av den. Konstruktivister gör misstaget att förväxla begrepp och verklighet, det vill säga vår varseblivning av naturen med naturen som objektiv verklighet.

Klintmans egen ståndpunkt är att naturen är oberoende av människan, men att människan dock kan få kunskap om den. I överensstämmelse med den kritiska realismen argumenterar han för att man bör söka kunskap om de mekanismer som producerar synliga händelser i naturen. Det innebär att han ställer sig kritisk till att reducera vår kunskap om naturen till enbart olika aktörers berättelser, uppfattningar och ideologier. Istället ska fakta om naturens tillstånd och verksamhetens miljökonsekvenser inkluderas i de samhällsvetenskapliga analyserna.

Sociala problem är det traditionella objektet för den sociologiska disciplinen. I det andra kapitlet diskuteras i vilken bemärkelse miljöproblem är ett socialt problem. Genom den tidigare refererade distinktionen mellan begrepp och verklighet söker Klintman finna en position mellan objektivism (miljöproblem som oberoende av människans varseblivning) och subjektivism (miljöproblem som bestämt av människans varseblivning). Konstruktivisterna har givit viktiga

bidrag i sin betoning på den sociala kontextens betydelse för vår bedömning av tillstånd i naturen. Samtidigt är han kritisk till en social reduktionism där sociologin inte har något att säga om naturens tillstånd. Klintmans egen ståndpunkt är att konstruktivismen förser sociologin med en användbar metodologi för att förstå de politiska och sociala dimensionerna av miljöproblem, men han betonar samtidigt att våra uppfattningar om miljöproblem har en relation till naturens faktiska tillstånd.

I det tredje kapitlet fokuseras kunskap om naturen. Klintman ansluter sig till det epistemologiska postulatet att det i princip är möjligt att uppnå korrespondens mellan vår kunskap om naturen och naturens tillstånd. All kunskap är dock felbar, teoriberoende och transient. Det innebär dock inte en relativistisk ståndpunkt, utan i likhet med den kritiska realisten Roy Bhaskar hävdar Klintman möjligheten att ge rationella argument för att en konkurrerande teori är att föredra före en annan. Här föreslår han tre kriterier för val mellan teorier; att teorierna har samma referens, att teorierna är logiskt konsistenta, samt slutligen vilken som ger mest övertygande feedback.

I detta kapitel argumenterar Klintman även för att man inte bör begränsa vår kunskap om miljön till den kunskap som forskare (framförallt naturvetare) skapar. Även lekmän kan producera relevant kunskap om miljön. Således bör de olika kunskaper som naturvetare, samhällsvetare och lekmän producerar inte spelas ut mot varandra, utan istället ingå i en öppen och kritisk diskussion. Detta är viktigt ur såväl demokratiskt som vetenskapligt perspektiv. Alla berörda har rätt att artikulera sin ståndpunkt och eftersom kunskapen är felbar är det viktigt att alla blir delaktiga i kunskapsprocessen.

I det fjärde kapitlet diskuteras hur man bör studera miljöproblem. Klintman är här kritisk till såväl ett top-down perspektiv som ett alltför starkt fokus på den individuella nivån. Istället för att söka styra individernas beteende, bör frågan istället vara hur man kan öka möjligheterna för medborgarna att aktivt delta och arbeta för miljöförbättringar.

De generella sociologiska teorier som Beck, Giddens och Wynne har presenterat är alltför generella för att vara användbara när man empiriskt ska studera miljöproblem. Istället argumenterar Klintman för middle-range teorier samt för mesonivåns betydelse – nivån mellan individuellt handlande och makrostrukturella processer. Det är på denna nivå som specifika sociala fenomen kan relateras till allmänna processer.

Det femte kapitlet handlar om politiska och ideologiska element i miljöforskning och politik. Den frågan Klintman diskuterar är hur samhällsvetaren ska ställa sig till olika visioner och program. Han argumenterar för en sociologisk öppenhet mot alla strategier och visioner, att de inte på förhand ska förkastas av ideologiska skäl utan istället teoretiskt och empiriskt granskas.

Ska samhällsvetaren till och med formulera alternativ och önskvärda förändringar, frågar sig Klintman. Såväl positivism som konstruktivism svarar nekande på denna fråga. Klintman är däremot mer positiv till det, men betonar att visionerna måste grundas i hur naturen fungerar. Utmaningen är att finna vilka typer av demokratiska samhällen som har potential att i praktiken skapa positiva förändringar i den sociala och fysiska miljön. Klintman betonar samtidigt att alla visioner innehåller ett stort mått av osäkerhet, och att det därför är viktigt att demokratisera visionerna genom en öppen och kritisk diskussion mellan politiker, forskare och allmänhet.

Efter den första delens mer programmatiska diskussion, vänder Klintman i avhandlingens andra del intresset till dess praktiska implikationer. Han gör det genom empiriska studier av två olika områden, hushållens användning av grön el och hushållens avfallshantering. Det empiriska material är främst hämtat från Sverige, men i vissa delar tas även empiriskt material från Storbritannien och Nederländerna med i diskussionen.

Syftet med den empiriska delen är att undersöka förutsättningar för allmänhetens medverkan i gröna projekt och hur gröna identiteter konstrueras. Hushållens avfallshantering undersöks genom en studie av fem olika typer av bostadsområden i Ystad. Hushållens val av grön elektricitet undersöks genom en studie av hushåll som valt vindkraft i Lund. Totalt genomförs ett femtiotal intervjuer.

Efter den inledande redogörelse av den empiriska studien (kapitel 6), beskrivs i det sjunde kapitlet energi- och avfallssektorerna i Sverige. Inte minst betonas de förändringar som skett under 1990-talet med internationalisering, liberalisering och omreglering. Den fysiska aspekten av energiproduktion och avfallshantering sätter gränser för hur de kan reorganiseras, vilket blir osynligt för en sociolog som inte tar med icke-sociala faktorer i sin analys.

Utifrån sin metateoretiska ansats analyserar han i det åttonde kapitlet hur mycket substans det finns i de gröna bilder av sin verksamhet som producenterna söker förmedla. Ur ett miljöperspektiv är utmaningen att göra gröna alternativ synliga, acceptabla och genomförbara. Elektricitet och avfall skiljer sig här åt.

För grön el handlar det mycket om att synliggöra det gröna valet, att ge positiv publicitet för att få konsumenter att välja det. Avfallshantering är däremot mycket synlig, och det handlar snarare om att utveckla system som gör det möjligt för hushåll att smidigt sortera avfall för återvinning och kompostering. När man väl valt grön el behöver man inte göra så mycket mer, medan avfallshanteringen kräver att hushållen förändrar vissa sociala praktiker. I båda fallen gäller det dock att göra de gröna valen acceptabla. Vad gäller grön el är det den ökade kostnaden som verkar vara stötestenen för många hushåll, medan det för avfallshanteringen bland annat är lukten från kompostering.

I detta sammanhang presenteras fyra olika instrument som producenter kan använda sig av för att påverka hushållens val; fysisk planering, information, ekonomiska incitament samt feedback. Klintman visar sedan på hur dessa instrument använts för att få hushåll att välja vindkraft respektive att börja sortera avfall och kompostera.

Det nionde kapitlet diskuterar vilka gröna identiteter som skapas hos hushållen. Här jämförs "gröna identitetsprocesser" inom avfalls- respektive elsektorn. Utifrån sin intervjustudie skapar Klintman fyra olika gröna identiteter som alla är möjliga att finna inom både el- och avfallsområdet. En skillnad mellan sektorerna är dock att valet av grön el inte har så stor påverkan på livsstilen medan avfallsseparering kräver betydligt mer utifrån ett vardagslivsperspektiv.

I det avslutande, tionde kapitlet återknyter Klintman till sin metateoretiska ansats. Ansatsen syftade till att förankra den empiriska studien i en ontologisk och epistemologisk ansats och därmed tydliggjorde den vissa komplicerade relationer mellan naturens tillstånd, vår uppfattning om den samt om sociala praktiker som skapat den. En ontologisk realism är nödvändig för att skapa kunskap om miljöproblemen.

Klintmans avhandling tar upp sociologiskt relevanta problem: hur samhällsvetare bör studera miljöproblem, vilken relation sociologin bör ha till andra discipliner samt hur relationen mellan vetenskaplig kunskap och lekmanakunskap bör se ut. Han gör det genom en ambitiöst upplagd studie med en omfattande teoretisk diskussion och en empirisk undersökning där han söker visa på implikationerna av sitt perspektiv. Klintman tvekar inte att ta upp stora metateoretiska frågor till diskussion samtidigt som han söker visa att metateoretiska, ontologiska och epistemologiska ståndpunkter har praktiskt betydelse för empirisk forskning. Därmed inte sagt att hans avhandling är invändningsfri. Jag ska i

detta sammanhang fästa uppmärksamhet på två saker, beskrivningen av konstruktivismen samt den begränsade användningen av kritisk realism.

Medan den kritiska realismen beskrivs utifrån dess orginalkällor (Roy Bhaskar, Andrew Sayer, Andrew Collier m fl), baseras redogörelsen av konstruktivismen främst på hur konstruktivistiskt färgade miljösociologer beskrivit den. Det finns till exempel inga referenser till David Bloor och Harry Collins argument för varför man inte bör diskutera frågan om referens när man studerar föreställningar och kunskap och varför man som samhällsvetare bör förhålla sig agnostisk till frågan om tillstånd i naturen. Klintman hade mött betydligt svårare motstånd i sin argumentering om han hade mejslat ut sin ståndpunkt – att man som sociolog även ska inkludera naturens tillstånd i sin analys – i relation till dessa kunskapsociologer. Därtill bör påpekas att de konstruktivistiskt influerade miljösociologerna oftast delar Klintmans betoning på att frågan om referens är viktig. Skillnaden är att dessa miljösociologer argumenterar för att sociologins referens endast finns på den sociala nivån av verkligheten, och inte på den fysiska och biologiska nivån.

En andra invändning rör den begränsade användningen av kritisk realism. Kritisk realism förespråkar en stratifierad ontologi där olika discipliner söker mekanismer på olika nivåer. Det innebär att generativa mekanismer och kausala krafter även finns på den sociala nivån. Klintman själv söker dock inte finna några mekanismer på denna nivå, utan är främst intresserad av den kritiska realismens allmänna teser om en oberoende verklighet, att vår kunskap om denna verklighet är felbar samt att det samtidigt är möjligt att rationellt bedöma olika teories förklaringskraft. Detta blir inte minst märkbart i den empiriska delen, där kontrafaktisk argumentering, abduction och retroduktion inte används i analysen. Den kritiska realismen reduceras därmed främst till att vara en realistisk ontologi med begränsade metodologiska implikationer.

Dessa kommentarer bör på intet sätt skymma att Klintman producerat en avhandling av god kvalitet. Han visar på en stor belästhets, driver krävande teoretiska resonemang och genomför en empirisk studie. Genom att metateoretiskt förankra sitt resonemang samt söka visa på dess praktiska implikationer för empirisk forskning, för han frågan om hur man som sociolog bör studera miljöproblem ett steg framåt.

recension

AV ROLF LIDSKOG

Institutionen för samhällsvetenskap, Örebro universitet

Susanne Kuehn (1998) *Livsstilens betydning for energiforbruget*. København: Københavns Universitet, Sociologisk Instituts Ph.d. serie nr. 6.

Miljö- och riskfrågan har de senaste femton åren tilldragit sig allt större intresse för sociologer, och har såväl blivit föremål för empiriska analyser som utgångspunkt för generell sociologisk teoribildning. Under de senaste fem åren har de nordiska tidskrifterna Sociologisk Forskning, Sociologi i dag och Acta Sociologica haft temanummer om miljö och risk, och i början av nästa år utkommer ISAs tidskrift Current Sociology för andra gången med ett temanummer om miljö. Vid den förra nordiska årskongressen (Bergen, juni 1999) var arbetsgruppen för miljö och risk den största av samtliga grupper. I Sverige har sakta men säkert miljöfrågan blivit ett allt vanligare studieobjekt och det finns idag ett knappt tiotal sociologiska avhandlingar på området

Danmark är det nordiska land där flest sociologer håller på med miljöforskning. Under 1999 kom det ut flera avhandlingar som fokuserar miljöfrågan, varav två utifrån sociologisk teoribildning sökte begreppsliggöra och förklara relationen mellan livsstil och miljöhandlingar (förutom den här recenserade så disputerade Bente Halkier på avhandlingen "Miljø till daglig brug?").

Susanne Kuehns avhandling *Livsstilens betydning for energiforbruget* tar sin utgångspunkt i ett praktiskt-politiskt problem: de danska hushållens höga energiförbrukning och därmed höga miljöbelastning. Dess övergripande frågeställningen är: Finns det en relation mellan livsstil och energiförbrukning, och hur ser i så fall denna relation ut?

I det inledande kapitlet presenteras problemområdet: Västvärldens höga energiförbrukning och behovet av att reducera koldioxidutsläppen. Statliga myndigheter har – oftast utan större effekt – på olika sätt sökt att stimulera till energisparande. Ett antal sociologiska studier har genomförts där man givit handlingsrekommendationer för hur staten ska få sina medborgare att spara energi. Dessa studier har varit i avsaknad av ett mer teoretiskt förankrat livsstilsbegrepp vilket

inneburit att studierna ofta övervärderat möjligheten till förändring av hushållens energianvändning. Med sin studie vill Kuehn utveckla ett livsstilsbegrepp som inte enbart fokuserar individnivån utan även tar hänsyn till de strukturella villkoren för energianvändningen och därmed gör en mer realistisk bedömning av hushållens möjligheter att minska sin energianvändning.

I det andra kapitlet presenteras några internationella studier som diskuterar energiförbrukning i relation till livsstil. Dessa studier förklarar förändringar i energiförbrukning med tre faktorer: ekonomi, teknologi och livsstil. I dessa studier, som definierar livsstilen som aktivitetsmönster, blir ekonomin en viktig förklaring. I kontrast till de som betonar individens ekonomiska rationalitet argumenterar Kuehn för att det inte finns något enkelt samband mellan energipris och hushållens energianvändning. Istället ska energianvändningen förstås som resultat av historiskt, socialt och kulturellt bestämda föreställningar om det goda livet. Det innebär att energipriset blir sekundärt jämfört med aktiviteternas sociala innebörd.

I det tredje kapitlet presenteras fyra skandinaviska studier av livsstil och energiförbrukning. Det rör sig inte om en systematisk och representativ forskningsöversikt utan syftet är istället att visa att forskare tilldelar livsstilsbegreppet olika innebörd, vilket gör att de kommer fram till olika förklaringar och slutsatser om sambandet mellan livsstil och energiförbrukning. Kuehn pekar på en rad brister i de genomförda studierna. Huvudproblemet är dock att de ger livsstilsbegreppet en empirisk innebörd. Det får konsekvensen att studierna inte i någon nämnvärd utsträckning söker förklara bakomliggande orsaker till energiförbrukningen. Därtill överbetonas individuella handlingsmönster och individuella hållningar. Konsekvensen blir att de granskade studierna har liten förklaringskraft.

I kapitel fyra diskuterar Kuehn vilken innebörd ett sociologiskt livsstilsbegrepp bör ha. Bland nutida sociologiska teorier om livsstil väljer hon Ulrich Beck och Pierre Bourdieu. Utifrån Becks individualiseringsteorem – där han hävdar att sociala klasser (liksom andra sociala bestämningar såsom t.ex. familj och kön) håller på att upplösas – ser hon Beck som en representant för ett individuellt-voluntaristiskt livsstilsbegrepp medan Bourdieu med sitt habitusbegrepp blir exempel på ett kollektivistiskt livsstilsbegrepp. Den centrala skillnaden mellan Becks och Bourdieus handlingsbegrepp blir, enligt Kuehn, att Beck inte konfronterar den subjektivistiska förståelsen med en objektiv analys av strukturella förhållanden; inte inkluderar maktstrukturer som begränsar möjligheten för indivi-

den att skapa sin reflexiva biografi; överbetonar individens möjlighet att fritt välja sin livsstil; anser att individen kan reflektera över sina handlingar och därmed förändra dem omedelbart. I denna jämförelse framstår Bourdieus teori mer fruktbar eftersom det förklarar icke-rationellt handlande och stabiliteten i människors hållningar, smak och preferenser samt möjliggör att analysera och förstå sammanhangen i praktikformer som annars framträder som åtskilda.

I det femte kapitlet presenterar hon sin empiriska studie. Det rör sig om en kvalitativ intervjustudie av sju vuxna par. Kuehn gör ett strategiskt urval där syftet är att intervjua familjer som varierar med avseende på ekonomiskt och kulturellt kapital. Ekonomiskt kapital bestäms genom traditionella inkomstskalor, medan kulturellt kapital bestäms genom utbildningsmässig bakgrund samt aktuellt yrke.

I det sjätte kapitlet redovisas och analyseras det empiriska materialet. Fyra olika områden belyses: bostad, bil, semester samt inredning/klädstil. Materialet tolkas utifrån begreppen habitus, socialt rum, livsstil och smakkultur. Genom habitus förklaras generationsmässiga skillnader i energivanor. Det sociala rummet definierar närhet och likhet samt distans och oförenlighet, det vill säga vilken grupp man tillhör och upplever att man tillhör. Hon anför här att det som ur subjektivistisk tolkning ser ut som ett fritt val blir bättre förståeligt ur ett habitus-perspektiv: habitus tillhandahåller värderingsschema som individerna använder för att avläsa och klassificera sin sociala omvärld, de andra aktörerna och deras val av praktiker. Valet är följaktligen inte fritt utan företas utifrån de dispositioner som habitus skrivit in i individen. Livsstil och smakkultur är centrala element i kamp och materiell och symbolisk konkurrens. Hon diskuterar distinktionsvärdet på de fyra områdena bostad, bil, semester samt inredning/klädstil, det vill säga tolkar förbrukningen som en del i ett markerings- och klassifikationssystem. Efter denna empiriska genomgång vänder Kuehn blicken mot sin använda metodologi och ansats. Hon finner att habitusbegreppet leder till en konstruktiv analys av relationen mellan livsstil och energiförbrukning. Hon redogör för hur hon sökt skapa kunskap om respondenternas energivanor och hur hon sökt att överskrida respondenternas egna framställningar genom att tolka dem utifrån Bourdieus begrepp.

I det sjunde och avslutande kapitlet sammanfattas resultaten av studien. Avhandlingen har sökt besvara frågan om det finns ett samband mellan livsstil och energiförbrukning. Kuehn finner att det finns ett samband, men att det eta-

bleras indirekt via olika praktiker och förbrukningsmönster som är skapade av individernas placering i det sociala rummet. Ett problem med sparkampanjer är här att energibesparingar vanligtvis inte har något distinktionsvärde eftersom energianvändningen oftast är en indirekt förbrukning (dvs är en konsekvens av annan konsumtion). Utifrån avhandlingens kvalitativa karaktär anser Kuehn att hon inte kan komma med några substantiella påståendet om sambandet mellan energiförbrukning och livsstil. Det skulle även förutsätta en kvantitativ analys likt den Bourdieu gör i *Distinction* (1986), vilket inte varit möjligt att genomföra inom ramen för ett avhandlingsprojekt. Istället presenterar hon några antaganden om sambandet mellan energiförbrukning och livsstil mot bakgrund av sin teoretiska konstruktion av tre klasser – den dominerande klassen/borgerskapet, småborgerskapet och den dominerade klassen/arbetarklassen.

Sammanfattningsvis kan sägas att Kuehn visar en mycket god förmåga att tillgodogöra sig andra empiriska studier och kritiskt analysera dem. Hon söker såväl utveckla ett teoretiskt livsstilsbegrepp som genomföra en empirisk undersökning med den som utgångspunkt. Hon gör en detaljerad men samtidigt pedagogiskt skriven presentation av Bourdieus teori och epistemologi. I sin empiriska analys är Kuehn informativ och hon tydliggör hur hon tolkat och använt sitt material. Författaren uppvisar således en analytisk såväl som pedagogisk förmåga.

Likt alla studier innehåller den dock svaga punkter. Jag vill här nämna tre. Utifrån sina resultat – energiförbrukning har inget eget distinktionsvärde – kan man ifrågasätta det lämpliga att använda sig av Bourdieus teori för att analysera sambandet mellan livsstil och energiförbrukning. Och även i de fall där det finns ett distinktionsvärde ger hennes empiriska undersökning inget stöd för att det finns en smakhierarki – något som man borde funnit enligt Bourdieus perspektiv. Resultatet av den empiriska undersökningen pekar snarare på att samtliga intervjupersonerna har mer eller mindre samma smak (önskan om större hus, dyrare bil och allt avlägsnare resmål för semestern).

En annan svag punkt gäller Kuehns ambition att generera teori om sambandet mellan livsstil och energi. Det empiriska materialet används dock främst för att illustrera de bourdieuska begreppen, snarare att kritiskt utforska deras förklarande potential. Den empiriska analysen får därmed en bekräftande snarare än kritiskt prövande funktion.

För det tredje saknas en tydlig diskussion om textvalet och tolkningen av dessa. Medan Kuehn diskuterar olika receptioner av Bourdieus texter och själv

bedömer deras relevans och värde, väljer hon att för Becks vidkommande att utan diskussion se honom som representant för en voluntaristisk position där individen i det närmaste fritt kan skapa sin egen biografi och realisera sina egna ambitioner utan att begränsas av några sociala bestämningar. Denna reception är allt annat än självklar.

Dessa kritiska anmärkningar bör givetvis inte skymma det faktum att det rör sig om en ambitiös och välskriven avhandling. Kuehn har visat på en stor förmåga att tillgodogöra sig teoretiska perspektiv och uppvisar en metodologisk medvetenhet. Hon redovisar ständigt för läsaren vilka överväganden och val hon gjort i såväl utvecklandet av teoretiska ansats som i sin empiriska analys. På ett övertygande och kraftfullt sätt argumenterar hon för nödvändigheten av sociologisk teori för att förklara individens handlande. Avhandlingen utgör ett välkommet bidrag i en tid där man inte självklart efterfrågar sociologisk kunskap för att förstå individens handlande.

Referenser

Bourdieu, P. (1986) *Distinction: a social critique of the judgement of taste*.
London: Routledge & Kegan Paul.

recension

AV MALIN ÅKERSTRÖM

Institutionen för samhällsvetenskap, Örebro universitet

Eva Tiby (1999) *Hatbrott?- Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*. Akademisk avhandling. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Eva Tibys avhandling "Hatbrott?- Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott" behandlar ett ämne som under senare tid fått stor genomslagskraft och som också integrerats i lagstiftningen. Detta innebär att någon kan dömas till strängare straff om det kan visas att motiven bakom brotten varit att kränka en person eller folkgrupp på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning.

USA var först på plan. Där stiftades de första hatbrottslagarna på 1980-talet. I Sverige finns lagstiftning med skrivningar åt detta håll från 1994. Tiby refererar de problem tolkningen av dessa lagar för med sig. Nu handlar det inte bara om uppsåt som skall bedömas utan även motiven bakom ett brott. Man frågar sig inte enbart, som vid mord/dråp distinktionen, "Var det meningen att offret skulle dö"?; utan en bedömning skall också göras huruvida angriparen hatade till exempel albaner, judar, eller homosexuella.

Även i forskningen har det varit svårt att utskilja vad som utgör hatbrott. Man har använt indicier för att påvisa speciella hatmotiv mot gruppen som till exempel platsen för brottet: har till exempel en misshandel skett utanför en klubb som vänder sig till homosexuella? Tibys strategi är att fråga individer i en speciell population, homosexuella, om de uppfattat sig som utsatta för brott *på grund av* sin läggning. Genom en enkät till ca 3000 individer och 50 organisationer samt samtalsintervjuer med ett stort antal individer, analyseras detta tema.

Avhandlingen innehåller för kriminologin nya och väsentliga resultat, som måste ge upphov till revidering av tidigare teorier på området. Det visar sig till exempel att män är mer rädda än kvinnor. Och att unga är mer rädda än äldre. (Bland "normalpopulationer" är det tvärtom.) Studien visar också på intressanta förhållanden utanför kriminologins fält. De homosexuellas specifika livsvillkor

innebär att de förväntar sig en viss utsatthet, vilket integreras i relationer. "Pussa mig inte nu, ta inte min hand nu om nån man cyklar bakom när vi går...på nån gata om man möter en grupp män", berättar en kvinna att hon tänker då hon är ute och går med sin partner. Såväl medvetenheten om hur den egna relationen uppfattas som hur den kan synliggöras eller osynliggöras är distinkt för vissa inte samhälleligt allmänt accepterade relationer.

Ett stort empiriskt material redovisas. Enkäterna har ställts till personer som nåtts genom en mängd olika organisationer: Gayliberalerna, transvestiter, homosexuella pensionärer, homosexuella med drogproblematik, osv. Det är som Tiby skriver en poäng att urvalet ger en stor variation. Men en grupp fattas kanske. De homosexuella som inte "kommit ut" är måhända inte föreningsaktiva. Deras röster hörs inte i Tibys undersökning. Denna icke problematiserande inställning till vad urvalet egentligen innefattar återkommer på flera punkter. Från vissa organisationer besvarar många medlemmar enkäterna, från andra lämnas få svar. Men läsaren lämnas ensam med frågan om detta var betydelsefullt för resultatet. Även andra problem vidhäftar avhandlingen: problem som sannolikt härrör från en prioritering av arbetsinsatser som handlat om insamling av det empiriska materialet.

Antalsmagi

Undersökningen genomfördes i två steg. Det första bestod av 16 nyckelintervjuer med representanter för organisationer, tidningar, jourverksamhet, polisen. Två pilotenkäter från 19 grupper med 560 personer, en enkät med 900 individer, samtalsintervjuer med 18 individer samt en registerstudie av 10 domar. Denna del benämns "pilotundersökning"! Begreppet brukar vi ju reservera till ett tiotal enkäter eller några få samtalsintervjuer. Författaren nöjer sig inte med det hon har: "Det stod klart att ämnet inte var uttömt. Det fanns en del pengar och nyfikenhet kvar varför studien utökades till en landsomfattande nivå" (s. 66) En förnyad insamling vidtogs sålunda: en enkätstudie till 2.800 individer, en enkät till 28 organisationer, pressklipp bestående av 251 artiklar, en registerdatastudie av 29 domar och samtalsintervjuer med 25 individer.

Avhandlingen hade sannolikt förbättrats om Tiby hade gjort halt efter den s k förstudien; redan denna innehöll ju väldigt mycket intressanta data. Nyfikenheten hade istället kunnat användas till en fördjupad analys. Studien tycks genomgående legitimeras genom "antalsmagi": ju fler desto bättre. Så är det ju

knappast. Det finns inget egenvärde i en mängd enkäter och pressklipp. För övrigt går denna magi igen då det gäller att antalsbestämma, även då detta ter sig poänglöst. Tiby redovisar t ex som ett delmaterial: "Deltagande i möten, fester mm 16 grupper ca 320 individer." (s 56)

Begreppsmagi

I kulturvetenskaperna finns en tendens att vissa begrepp ges en magisk aura. Vissa blir trendiga: för några år sedan användes t ex 'paradigm' på detta sätt, för övrigt på ett sätt som inte Kuhn avsåg. Andra begrepp tycks borga för redighet. I kvalitativ forskning har "grounded theory" varit ett sådant kodord som mekaniskt använts för att legitimera det forskaren faktiskt gjort. Tiby använder två sådana begrepp som egentligen inte fyller andra funktioner än de retoriskt-magiska: triangulering och berättelser.

I sociologiska metodböcker anges triangulering som en strategi för att komma närmare sanningen. Tanken är att om flera datakällor pekar åt samma håll ger dessa gemensamt en större tyngd åt ett resultat eller en tankegång än om man bara använt ett material. Men frågan är *vad* som triangulerats? Tiby har många värdefulla poänger- men inte riktigt den huvudpoäng som man söker vid en sk triangulering. För övrigt kan man ställa sig frågan om triangulering verkligen är något värdefullt i sig. Begreppet har nämligen den magiska kraft som innefattar ett självlegitimerande. Har man bara triangulerat är allt väl. Men skulle man inte kunna ifrågasätta om man med olika metoder verkligen mäter samma sak?

Berättelser är ett begrepp som återfinns i avhandlingens titel och som också återkommer i texten. Under senare tid har kulturvetenskaplig forskning allt mer ägnats åt det narrativa i såväl tal som text. Men Tiby har inte utfört någon analys av detta slag. Att se utsagor som berättelser innebär ju en särskild analysmetod, att t ex urskilja inledningar och avslutningar, sensmoral, poänger, självpresentationer, uppbyggnad av bilder kring andra. Man undersöker *hur* framställningar produceras. Inte, som Tiby, *vad* som sägs.

Tolkning

En helt central fråga rör frågan om det verkligen är *hatbrott* Tiby skriver om. Tiby för också inledningsvis en intressant diskussion om dessa svårigheter samt om svårigheter att avgöra vem som är homosexuell. Detta är inte glasklart ens för alla som kan tänkas ingå i gruppen. Hur vet vi då hur identifieringen hos

angripare ser ut? I analysen släpps detta problematiserande perspektiv. Trots att studien endast innefattar de utsatta, den ena sidans version, fastslås med en orimlig säkerhet att det är hatbrott som författaren skriver om. En talande formulering är t ex: "Det är 469 av 1.824 personer i undersökningen...som utsatts för brott *på grund av* sin homosexualitet." (s 100, min kursivering.) I sammanfattningen fastställs t o m att *nivån* av utsatthet för hatbrott har förändrats i Sverige från 1981 till dagens situation.

En rimligare utgångspunkt hade varit att undersöka hur bilden av hatbrott byggs upp eller konstrueras. I allmänhet har de intervjuade beskrivit brott som de själva uppfattar som hatbrott, men forskarens uppgift är den distanserade tolkningen. Här ges vi offrets beskrivning, något som borde poängterats.

Vidare behandlas *öppenhet* som en s k oberoende variabel, dvs som om denna orsakar utsatthet för brott. Men kanske är det inte öppenheten i sig som resulterar i en ökad utsatthet. Kan det handla om att offren framförallt är ungdomar som bjuder hem okända på fester, är ute på gayställen oftare, lever ett vildare liv... Hur ser det t ex ut bland äldre, etablerade homosexuella som också är öppna homosexuella? Även om författaren inte har empiriska data beträffande angriparna kunde hon reflekterat kring öppenheten i termer av andras definitioner. Även om man själv är öppen är det ju inte säkert att omgivningen uppfattar de signaler man själv ger. Om detta är fallet vid t ex ett överfall, kan detta ju *per definition* inte vara ett hatbrott. Dessutom kan ju den egna öppenheten vara relativ: man kan ju vara öppen i förhållande till en del, men inte till andra... I vissa situationer, men inte i andra: på en klubb i Köpenhamn, men inte hemma i Bjärnum...

Referenser som retorik

En vanlig strategi i avhandlingar är att använda andras forskning som retorik i syfte att övertyga läsarna om att författaren är beläst och "vetenskaplig". Teoretiska begrepp och andra undersökningsresultat borde i stället användas som hjälp vid den egna analysen. Tiby är uppenbarligen mycket väl inläst – avhandlingsarbetet har givit den intresserade en genväg till såväl teori som empiri på området. Detta är förtjänstfullt, men jag vill ändå påpeka två misstag som jag ser det – vilka hon är långt ifrån ensam om att göra. För det första redovisas litteraturen separat istället för att integreras i analysen av det egna materialet. Uppenbarligen är utsatthet inom familjen något centralt i andra länder. Men Tiby

återknyter inte till detta då hon redovisar sina egna resultat. Litteratordiskussionen blir därmed steril och tom: man vet som läsare inte om resultaten är ovidkommande för svenska förhållanden eller om författaren helt enkelt närmare undersökt en sådan familjerelaterad utsatthet. För det andra *förhåller* sig inte Tiby till litteraturen utan redovisar okritiskt andras resultat. Ett ex: "En omedveten homosexualitet hos våldsamma gärningsmän (av manligt kön) har också kunnat konstateras." (s 151) Som läsare undrar man hur i hela friden forskarna kunnat konstatera detta?

Öppenhet som grogrund för både acceptans och avståndstagande?

Avhandlingen kan kritiseras för dess brist på tolkning. Men materialet är rikligt redovisat, vilket är en förtjänst: det inbjuder till egna reflektioner. En sådan handlar om en dubbelhet. Studien visar att homosexuella är mer utsatta för brott än andra. *Samtidigt* tycks det finnas en ökad acceptans av homosexuella. Resonemanget i avhandlingen använder öppenheten för att förklara avståndstagandet, men samtidigt ges illustrationer av acceptans. En kvinna berättar t ex om en gudstjänst för homosexuella i Storkyrkan, som störs av grupp från Maranata. I det tumult som följer ger samhällets mest respektabla: kyrkan, dess dignitärer, poliskåren sitt synliga stöd. Samtidigt tycks öppenheten föda antipatier. Ett kvinnligt polisbefäl kommenterar: "Ni får skylla er själva, varför ska ni ha gudstjänst?" (s 125).

Öppenheten är ett led i kampen hos flera s k identitetsrörelser där deltagarna söker ett erkännande för den man är. I Sverige såväl som i andra västländer hålls s k gay festivaler, vi har kända programledare och sångerskor, som "kommit ut"; veckopressen skildrar deras bröllop, samlevnadskriser etc. Sammantaget har den respektabilitet som öppenheten ger, förvandlat brott mot homosexuella från ett enskilt, privat problem till ett allmänt, socialt problem. Det finns emellertid en spänningen mellan acceptans och avståndstagande. Det finns också en spänning mellan det öppna, karska som förordas samt det hatbrottslagstiftningen symboliserar: offerbilden. Även i intervjuerna återfinns denna ambivalens. En kvinna formulerar denna på följande sätt: "...det är så tillkämpat det här med stolthet och att vara stolt och stark...det finns inget utrymme för att varken vara ledsen för att man är böj eller flata, eller rädd för förtrycket, man får liksom inget stöd i gayrörelsen." (s 188)

Sammanfattningsvis reser Eva Tibys avhandling många frågor genom att ett

stort empiriskt material samlats in och redovisats. Det är inte förrän dessa frågor kan ställas som man kan få svar om samband mellan kamp och motreaktioner, om öppenhet och provokation å ena sidan och öppenhet och avdramatisering å den andra. Detta är till gagn för forskningen. Problemet i avhandlingen handlar om baksidan av dess förtjänster: alltför många teman presenteras och alltför många resultat behandlas som tvärsäkra: gränserna är tydliga där försiktighet borde råda. Det är kort sagt för lite analys. Men Tibys avhandling är viktig: ämnet är, åtminstone i Sverige, outforskat och här görs ett väsentligt pionjärbete.